

Μεταρρυθμίσεις και αντιμεταρρυθμίσεις στα ελληνικά πανεπιστήμια (1974 -2014)

Συνδέοντας την πολιτική με τις κοινωνικές δυναμικές

Κλάδης Διονύσης

Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Περίληψη

Το παρόν άρθρο αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος επιχειρείται η παρουσίαση και ανάλυση πτυχών της ιστορικής διαδρομής των τελευταίων 40 χρόνων του ελληνικού πανεπιστημίου, έχοντας στο επίκεντρο τον Νόμο Πλαίσιο του 1982. Καταρχήν επιχειρείται να απαντηθεί το ερώτημα γιατί ο Νόμος Πλαίσιο του 1982 ήταν όντως μεταρρύθμιση και για το σκοπό αυτό αναλύονται τα βασικά μεταρρυθμιστικά στοιχεία που περιείχε, με έμφαση στη θεσμοθέτηση της φοιτητικής συμμετοχής στη διοίκηση. Ακολούθως, παρακολουθείται η διαδρομή μέχρι το 2011 με την παράθεση των νομοθετικών εκείνων πρωτοβουλιών που ήρθαν να συμπληρώσουν ή να διορθώσουν τη μεταρρύθμιση του 1982. Και τέλος, παρουσιάζονται τα ουσιώδη στοιχεία της αντιμεταρρύθμισης του 2011. Στο δεύτερο μέρος του άρθρου επιχειρείται η σύνδεση της μεταρρύθμισης του 1982 με τις κοινωνικές δυναμικές της εποχής όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί κατά την περίοδο 1974-1981 και, πιο συγκεκριμένα, επιχειρείται να απαντηθεί κατά πόσο η μεταρρύθμιση του 1982 απάντησε στις προσμονές και στα αιτήματα της κοινωνίας της εποχής. Το δεύτερο μέρος του άρθρου καταλήγει με μία συζήτηση περί της αντιμεταρρύθμισης του 2011 και ειδικότερα περί των τρόπων με τους οποίους εξασφαλίστηκε εντέλει η κοινωνική αποδοχή των αντιμεταρρυθμιστικών της στοιχείων.

Λέξεις κλειδιά

Ανώτατη Εκπαίδευση, Πολιτικές, Κοινωνική Δυναμική, Διοίκηση, Φοιτητική Συμμετοχή στη Διοίκηση.

Αντί προλόγου

Στο παρόν άρθρο θα επιχειρηθεί η παρουσίαση και ανάλυση πτυχών της ιστορικής διαδρομής των τελευταίων 40 χρόνων του ελληνικού πανεπιστημίου, έχοντας στο επίκεντρο τον Νόμο Πλαίσιο του 1982. Το άρθρο βασίζεται σε εισήγηση που παρουσιάστηκε από τον συγγραφέα του άρθρου στη 2η Δημερίδα Υποψηφίων Διδασκόντων του Διαπανεπιστημιακού Δικτύου «Πολιτική Ανώτατης Εκπαίδευσης»¹ που πραγματοποιήθηκε στο Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου στην Κόρινθο στις 6 Σεπτεμβρίου 2014. Σε ένα σημαντικό βαθμό το περιεχόμενο του παρόντος άρθρου αποτελεί προσωπικές μαρτυρίες του ίδιου του συγγραφέα ο οποίος υπήρξε εκ των συντελεστών του εγχειρήματος της σύνταξης του Νόμου Πλαισίου του 1982^{2,3}.

Ένα ερώτημα που βρέθηκε στο επίκεντρο της προσπάθειας για τη συγγραφή του παρόντος άρθρου ήταν το κατά πόσο νομιμοποιείται να μιλήσει για την ιστορία ενός

¹ Το Διαπανεπιστημιακό Δίκτυο «Πολιτική Ανώτατης Εκπαίδευσης» (www.hepnet.upatras.gr) έχει δημιουργηθεί από τέσσερα Τμήματα: το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών, το Τμήμα Επιστημών Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία του Πανεπιστημίου Πατρών, το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αιγαίου και το Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

² Ο Νόμος Πλαίσιο του 1982, δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως ως Νόμος 1268/1982. Φέρει την υπογραφή του Αποστόλου Κακλαμάνη ως Υπουργού Παιδείας, πλην όμως ο Απóstολος Κακλαμάνης δεν έχει ανάμιξη στη σύνταξη του Νόμου αφού ανέλαβε καθήκοντα ως Υπουργός Παιδείας λίγες μόλις μέρες πριν από τη δημοσίευση του σχετικού ΦΕΚ στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Η σύνταξη του Νόμου Πλαισίου έγινε επί υπουργίας Λευτέρη Βερυβάκη, ο οποίος όμως ομοίως δεν είχε ουσιαστική ανάμιξη στη σύνταξή του. Την τυπική ευθύνη της σύνταξης του Νόμου Πλαισίου την είχε ο Γιώργος Λιάνης, τότε αρμόδιος Υφυπουργός επί θεμάτων ανώτατης εκπαίδευσης, συνεπικουρούμενος από τον τότε Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Παιδείας Δημήτρη Ρόκο. Την ουσιαστική όμως ευθύνη για τη σύνταξη του Νόμου Πλαισίου την είχε τετραμελής ομάδα στην οποία πέραν του Γιώργου Λιάνη και του Δημήτρη Ρόκου συμμετείχαν και ο Διονύσης Κλάδης και ο Γιάννης Πανούσης, τότε βοηθοί στα Πανεπιστήμια Αθηνών και Θράκης αντίστοιχα οι οποίοι είχαν αποσπαστεί στο Υπουργείο Παιδείας προκειμένου να συμμετάσχουν στη συλλογική ευθύνη του εγχειρήματος.

³ Πέραν του μεριδίου ευθύνης του για τη σύνταξη του Νόμου Πλαισίου του 1982, ο συγγραφέας του παρόντος άρθρου είχε και ενεργό ρόλο στα πανεπιστημιακά πράγματα στην Ελλάδα, τόσο κατά την προ του 1982 περίοδο ως μέλος του Κεντρικού Συμβουλίου της πανελλαδικής οργάνωσης των πανεπιστημιακών της εποχής (βοηθών και επιμελητών), αντίστοιχης της σημερινής Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Συλλόγων Διδακτικού Ερευνητικού Προσωπικού (ΠΟΣΔΕΠ) – και μάλιστα ως Πρόεδρος του Κεντρικού Συμβουλίου κατά την τριετία 1979 -1982-, όσο και κατά την μετά το 1982 περίοδο, κατά τη φάση δηλαδή της υλοποίησης του Νόμου Πλαισίου, με τις ιδιότητες του Γενικού Γραμματέα (1986-1988) και του Ειδικού Γραμματέα Πανεπιστημιακής Εκπαίδευσης (1998-2004) του Υπουργείου Παιδείας.

θεσμού κάποιος ο οποίος συνυπήρξε όλα αυτά τα χρόνια με τον θεσμό – ακόμα και από τη φάση της σύλληψης και της κήσης του θεσμού – και ο οποίος ταυτίστηκε με την πορεία αυτού του θεσμού. Αν ο εν λόγω «κάποιος» περιοριζόταν απλώς στο να καταθέτει μαρτυρίες, δεν θα υπήρχε πρόβλημα. Νομιμοποιείται όμως να επεκτείνεται και σε αναλύσεις και σε αξιολογικές κρίσεις; Νομιμοποιείται να κάνει αναλύσεις επί της ιστορίας κάποιος ο οποίος δεν έχει ασφαλή χρονική απόσταση από τα γεγονότα που συγκροτούν το συγκεκριμένο ιστορικό συγκείμενο; Είναι προφανές ότι ο συγγραφέας του παρόντος άρθρου δεν έχει απάντηση στα ερωτήματα αυτά. Ούτε άλλωστε και διεκδικεί δάφνες ιστορικού. Ανεξάρτητα όμως από τις απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά, το παρόν άρθρο υπηρετεί μια συγκεκριμένη αναγκαιότητα. Πρόκειται για την ανάγκη να γίνουν γνωστά σημαντικά, κατά την άποψη του συγγραφέα, στοιχεία αυτής της πορείας των 40 χρόνων. Η μέχρι σήμερα συζήτηση, εστιάζει στο «τι συνέβη», δηλαδή στο περιεχόμενο της μεταρρύθμισης και στην εξέλιξή της. Εκείνο που επιχειρείται με το παρόν άρθρο είναι να επεκταθεί η συζήτηση και στο «πώς» και στο «γιατί» συνέβησαν αυτά που συνέβησαν. Για το λόγο αυτό το άρθρο δεν περιορίζεται στην ανάλυση των μεταρρυθμίσεων και των αντιμεταρρυθμίσεων στην ελληνική ανώτατη εκπαίδευση, αλλά επεκτείνεται στη σύνδεση της πολιτικής που γεννούσε μεταρρυθμίσεις και αντιμεταρρυθμίσεις με τις εκάστοτε κρατούσες ή αναπτυσσόμενες κοινωνικές δυναμικές. Και αυτό είναι ένα στοιχείο που έχει υποβαθμιστεί στον δημόσιο και στον επιστημονικό διάλογο για την ανάλυση της πολιτικής ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα τα τελευταία 40 χρόνια.

Αναγκαίες εισαγωγικές διασαφηνίσεις

Ο τίτλος του άρθρου χρειάζεται κάποια εξήγηση: Σύνδεση πολιτικής (ενικός αριθμός) με κοινωνικές δυναμικές (πληθυντικός αριθμός). Δημιουργεί εύλογα ερωτήματα αυτή η διάσταση μεταξύ ενικού και πληθυντικού αριθμού. Υπήρξε μία πολιτική ή πολλές; Στον τίτλο χρησιμοποιείται ενικός αριθμός για την πολιτική γιατί το άρθρο δεν αναφέρεται ούτε σε μία συγκεκριμένη πολιτική ούτε σε πολλές και διάφορες πολιτικές. Αναφέρεται στην «πολιτική» ως έννοια και όχι ως συγκεκριμένη πράξη. Από την άλλη μεριά, οι «κοινωνικές δυναμικές» εμφανίζονται στον πληθυντικό αριθμό προκειμένου ακριβώς να αναδειχτεί η ύπαρξη πολλών δυναμικών ταυτόχρονα. Κοινωνικών δυναμικών με διαφορετικές προελεύσεις. Και το κυριότερο, κοινωνικών δυναμικών «εντός θεσμού» και «εκτός θεσμού».

Αλλά και ο ορισμός της χρονικής περιόδου 1974-2014 χρειάζεται κάποια εξήγηση. Το άνω άκρο (2014) σηματοδοτεί το «σήμερα». Το κάτω άκρο όμως ορίζεται στο 1974 (αμέσως δηλαδή μετά την πτώση της Δικτατορίας), αφενός μεν γιατί από τότε άρχισαν να αναπτύσσονται οι κοινωνικές δυναμικές, αφετέρου δε γιατί σχετικές πολιτικές πρωτοβουλίες είχαν εκδηλωθεί και πριν από το 1982. Η δε σχέση (ή η μη-σχέση) μεταξύ αυτών των πολιτικών πρωτοβουλιών και των κοινωνικών δυναμικών στην περίοδο μεταξύ 1974 και 1982 θα αποτελέσει ομοίως αντικείμενο μελέτης στο παρόν άρθρο.

Μέρος Πρώτο: Περί μεταρρυθμίσεων και αντιμεταρρυθμίσεων

Ήταν μεταρρύθμιση ο Νόμος Πλαίσιο του 1982 και γιατί;

Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη, τα δύο βασικά χαρακτηριστικά μιας μεταρρύθμισης είναι αφενός μεν η διάρκεια αφετέρου δε ο βαθύς επηρεασμός του συστήματος. Τούτο σημαίνει ότι μια μεταρρύθμιση καταξιώνεται ως τέτοια εκ των υστέρων. Στην Ελλάδα είναι σύνηθες φαινόμενο να φαντασιώνονται οι Υπουργοί Παιδείας μια μεταρρύθμιση που θα έπαιρνε το όνομά τους και θα τους άφηνε στην ιστορία. Και αισθάνονται δικαιωμένοι για τη μεταρρύθμισή τους απλά και μόνο με την ψήφισή της στη Βουλή. Μόνο που στις περισσότερες των περιπτώσεων μετά το 1974 αυτές οι «μεταρρυθμίσεις» ούτε διάρκεια είχαν ούτε επηρέασαν το σύστημα σε βάθος.

Θα μπορούσε να σημειωθεί εδώ ότι και το 1982 οι άνθρωποι που ενεπλάκησαν στη δημιουργία του Νόμου Πλαισίου είχαν και αυτοί τη δική τους φαντασίωση. Μόνο που εκείνη η φαντασίωση δεν μιλούσε για μεταρρύθμιση. Ίσως λόγω άγνοιας του περιεχομένου του όρου «μεταρρύθμιση», ίσως όμως και γιατί τον δικό τους στόχο τον περιέγραφαν με λόγια απλά μέσα από την αναγκαιότητα να αλλάξουν τα πάντα στο ελληνικό πανεπιστήμιο. Έτσι, εξ αρχής το βάρος του στόχου (ή της «φαντασίωσης») δόθηκε στην «ολιστική» διάσταση του εγχειρήματος, η οποία αποτυπώθηκε στην έννοια ενός «Νόμου Πλαισίου» που θα στέγαζε και θα εξέφραζε πλήρως το καινούργιο. Ένα «καινούργιο» που θα έπαιρνε τη θέση του «παλιού» το οποίο δεν ήταν άλλο από τον Νόμο 5343/1932, ένα νόμο πρωτοποριακό για την εποχή του⁴, ο οποίος όμως είχε

⁴ Ο Νόμος 5343/1932 δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως ως «Οργανισμός του Πανεπιστημίου Αθηνών», ο οποίος στη συνέχεια ίσχυσε και για όλα τα άλλα ελληνικά Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα. Φέρει την υπογραφή του Γεωργίου Παπανδρέου ως Υπουργού Παιδείας και στηρίχτηκε κατά κύριο λόγο σε σχετική εισήγηση που είχε συντάξει το 1930 ο Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή. Στην ουσία, ο Νόμος 5343/1932 αποτέλεσε τον Νόμο Πλαίσιο της εποχής του για την ανώτατη εκπαίδευση στην Ελλάδα.

κλείσει τον ιστορικό του κύκλο ύστερα από μισό αιώνα ζωής και δεν ανταποκρινόταν πλέον στα δεδομένα και στις αντιλήψεις της σύγχρονης εποχής. Με δεδομένη λοιπόν την κατά τα ανωτέρω ολιστική διάσταση του εγχειρήματος, εξ αρχής έγινε σαφές ότι ο Νόμος Πλαίσιο του 1982 δεν κρατάει τίποτα από τον νόμο του 1932. Αντίθετα, ρυθμίζει τα πάντα από την αρχή – από μηδενική βάση – αφού βέβαια θέσει το πλαίσιο αρχών και αξιών, αφού προσδιορίσει την καινούργια φιλοσοφία του πανεπιστημίου εναρμονισμένη με τα δεδομένα της σύγχρονης εποχής στην Ελλάδα και διεθνώς. Οπωσδήποτε πάντως, δεν ήταν στις προθέσεις των συντακτών του Νόμου Πλαισίου του 1982 να φτιάξουν ένα νέο νομοθετικό πλαίσιο που να καταρρίψει το «ρεκόρ» μακροβιότητας του νόμου του 1932. Και τούτο γιατί ήταν επίσης εξ αρχής σαφές ότι το καινούργιο νομοθετικό πλαίσιο θα έπρεπε μεταξύ άλλων και να παρακολουθεί τα ραγδαία εξελισσόμενα διεθνή δεδομένα στο χώρο της ανώτατης εκπαίδευσης. Κατά συνέπεια, θα έπρεπε να είναι ένα νομοθετικό πλαίσιο που θα εμπεριείχε τα στοιχεία της προσαρμοστικότητας και της ευελιξίας. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι οι συντάκτες του Νόμου Πλαισίου του 1982 σίγουρα δεν είχαν στο μυαλό τους και στις προθέσεις τους να σχεδιάσουν και υλοποιήσουν μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που θα έπαιρνε το όνομα κάποιου από αυτούς ή κάποιου Υπουργού ή κάποιου Πρωθυπουργού. Δεν είναι λοιπόν χωρίς σημασία το γεγονός ότι ο Νόμος Πλαίσιο του 1982 δεν είναι επώνυμος⁵.

⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι όλες οι μετέπειτα μείζονος εμβέλειας νομοθετικές πρωτοβουλίες στον χώρο της ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα είχαν το όνομα του κατά περίπτωση Υπουργού. Νόμος Σουφλιά (Νόμος 2083/1992), Νόμος Γιαννάκου (Νόμος 3549/2007), Νόμος Διαμαντοπούλου (Νόμος 4009/2011). Αντίθετα, ο Νόμος 1268/1982 έχει μείνει στην ιστορία απλώς ως «Νόμος Πλαίσιο» και χωρίς να συνδέεται με το όνομα κάποιου Υπουργού.

Η πορεία έδειξε ότι ο Νόμος Πλαίσιο του 1982 είχε και τα δύο προαναφερθέντα βασικά χαρακτηριστικά της μεταρρύθμισης. Και τη διάρκεια και τον βαθύ επηρεασμό του συστήματος.

Τέσσερα ήταν τα κύρια μεταρρυθμιστικά στοιχεία του Νόμου Πλαισίου του 1982 σε συσχέτιση και με την ολιστική διάστασή του. Αναφέρονται στη συνέχεια επιγραμματικά ενώ παράλληλα για το καθένα από αυτά γίνεται αναφορά στις νομοθετικές παρεμβάσεις για την υλοποίησή τους.

A. Η μετάβαση από το πανεπιστήμιο των αυθεντιών στο πανεπιστήμιο των ομάδων⁶

Ως πανεπιστήμιο των αυθεντιών ορίζεται εκείνο το μοντέλο του πανεπιστημίου στο οποίο οι τότε τακτικοί καθηγητές είχαν την απόλυτη διοικητική και ακαδημαϊκή εξουσία τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Στο πανεπιστήμιο των ομάδων, αντίθετα, η διοικητική και ακαδημαϊκή ευθύνη διαχέεται πλέον στις δύο βασικές ομάδες, δηλαδή στους διδάσκοντες και στους διδασκόμενους, με την ατομική ευθύνη των διδασκόντων να διαχέεται στο σύνολο των διδασκόντων και όχι μόνο στους πρώην τακτικούς καθηγητές. Παρατίθενται στη συνέχεια επιγραμματικά τα επτά διαδοχικά βήματα με τα οποία υλοποιήθηκε η μετάβαση στο νέο μοντέλο.

⁶ Η μετάβαση από το πανεπιστήμιο των αυθεντιών στο πανεπιστημίων των ομάδων δεν πρέπει να συγχέεται με τη μετάβαση από το πανεπιστήμιο των ολίγων στο πανεπιστήμιο των πολλών (ή με τη μετάβαση από το πανεπιστήμιο των ελίτ στο μαζικό πανεπιστήμιο), οι οποίες δεν μπορεί να θεωρηθούν ως εσωτερικό μεταρρυθμιστικό στοιχείο αφού απλώς επαναπροσδιορίζουν τη σχέση πανεπιστημίου και κοινωνίας (περιλαμβανομένης και της οικονομίας). Παρόλο που το μοντέλο του πανεπιστημίου των ομάδων εμπεριέχει το στοιχείο του εκδημοκρατισμού (που ενυπάρχει και στα στοιχεία του μαζικού πανεπιστημίου), εντούτοις ο εκδημοκρατισμός που εισήχθη το 1982 με τον Νόμο Πλαίσιο δεν συνδυαζόταν με το στοιχείο της μαζικοποίησης. Αυτό ήρθε αργότερα στην Ελλάδα με την πολιτική Αρσένη (1996-2000), με την ραγδαία δηλαδή αύξηση του αριθμού των φοιτητών και με τη διεύρυνση της ανώτατης εκπαίδευσης με τη δημιουργία νέων Τμημάτων και νέων Ιδρυμάτων.

Βήμα 1ο: Ανασυγκρότηση της μοναδικής ως τότε υφιστάμενης ομάδας. Η μέχρι τότε ομάδα των τακτικών καθηγητών αντικαθίσταται από τον ενιαίο φορέα διδασκόντων. Από την ευθύνη της αυθεντίας στην ευθύνη του συνόλου.

Βήμα 2ο: Συγκρότηση της «καινούργιας» ομάδας, δηλαδή της ομάδας των φοιτητών. Θεσμοθετείται η έννοια της φοιτητικής εκπροσώπησης ως εργαλείου παρέμβασης της νέας ομάδας στα πανεπιστημιακά πράγματα.

Βήμα 3ο: Αναμόρφωση λειτουργικών δομών. Η Έδρα που αποτελούσε μέχρι τότε τη βασική ακαδημαϊκή μονάδα αντικαθίσταται από το Τμήμα.

Βήμα 4ο: Αναμόρφωση και των διοικητικών δομών στο επίπεδο της ακαδημαϊκής λειτουργίας. Η παλιά διοικητική δομή «Έδρα-Σχολή» μέσω της οποίας εναλλάσσονταν η ατομική και η συλλογική εξουσία των αυθεντιών αντικαθίσταται από τη νέα διοικητική δομή «Τομέας-Τμήμα-Σχολή» με πλήρη συλλογικότητα σε όλα τα επίπεδα.

Βήμα 5ο: Θεσμοθέτηση της Γενικής Συνέλευσης του Τμήματος ως του βασικού οργάνου συλλογικής διοίκησης και λήψης αποφάσεων σε εκείνο το επίπεδο δηλαδή που όπου λαμβάνει χώρα η ουσιαστική λειτουργία του πανεπιστημίου.

Βήμα 6ο: Θεσμοθέτηση της αρχής της συμμετοχής των ομάδων στη διοίκηση, τόσο σε ό,τι αφορά τη λειτουργία των συλλογικών οργάνων, όσο και σε ό,τι αφορά την εκλογή των ατομικών (μονοπρόσωπων) οργάνων.

Βήμα 7ο: Θεσμοθέτηση της «διαφάνειας» ως συμπληρώματος της «δημοκρατίας». Η διαφάνεια διασφαλίστηκε σε όλα τα επίπεδα και σε όλες τις λειτουργίες (συμπεριλαμβανομένου και του ως τότε αδύτου της εκλογής καθηγητών⁷).

B. Εκσυγχρονισμός της εκπαιδευτικής λειτουργίας του πανεπιστημίου

α) Εκσυγχρονισμός των προγραμμάτων σπουδών με την αντικατάσταση των ετήσιων μαθημάτων από εξαμηνιαία μαθήματα και με τη θεσμοθέτηση των μαθημάτων επιλογής. Μετάβαση από το έτος σπουδών στο εξάμηνο σπουδών και από τα ετήσια μαθήματα στα εξαμηνιαία μαθήματα και στα μαθήματα επιλογής.

β) Θεσμοθέτηση μεταπτυχιακών σπουδών μέσω της δημιουργίας ανεξάρτητης Μεταπτυχιακής Σχολής σε κάθε πανεπιστήμιο⁸.

γ) Θεσμοθέτηση διεπιστημονικών προγραμμάτων σπουδών σε διατμηματική ή και διασχολική βάση⁹.

⁷ Πρέπει να σημειωθεί ότι, πέραν της διαφάνειας, στις εκλογές καθηγητών ο Νόμος Πλαίσιο του 1982 εισήγαγε ένα ακόμα καίριας σημασίας μεταρρυθμιστικό στοιχείο που ήταν η αξιολόγηση της διδακτικής ικανότητας των υποψηφίων για εκλογή σε θέση καθηγητή οποιασδήποτε βαθμίδας αποκλειστικά και μόνο από τους φοιτητές.

⁸ Το μόρφωμα της ανεξάρτητης Μεταπτυχιακής Σχολής δεν έγινε δεκτό από την πανεπιστημιακή κοινότητα στην Ελλάδα, με αποτέλεσμα να καθυστερήσει σημαντικά και η οργάνωση μεταπτυχιακών σπουδών, η οποία έγινε δυνατή μόνο μετά το 1992 όταν επί υπουργίας Σουφλιά (Νόμος 2083/1992) θεσμοθετήθηκαν εκ νέου οι μεταπτυχιακές σπουδές ενταγμένες όμως μέσα στα Τμήματα. Πρέπει όμως παράλληλα να σημειωθεί εδώ ότι η Άννα Διαμαντοπούλου το 2011 επιχείρησε να θεσμοθετήσει εκ νέου τη Μεταπτυχιακή Σχολή μέσω του Νόμου 4009/2011, χωρίς όμως επιτυχία και πάλι, αφού ένα χρόνο αργότερα, το 2012, καταργήθηκαν οι σχετικές διατάξεις επί υπουργίας Αρβανιτόπουλου (Νόμος 4076/2012).

⁹ Τα διατμηματικά και τα διασχολικά προγράμματα σπουδών υπήρξαν ένα ακόμα από τα μεταρρυθμιστικά στοιχεία του Νόμου Πλαισίου του 1982, τα οποία δεν υλοποιήθηκαν τελικά από την πανεπιστημιακή κοινότητα στην Ελλάδα.

Γ. Άνοιγμα του πανεπιστημίου στην κοινωνία

Θεσμοθέτηση του Εθνικού Συμβουλίου Ανώτατης Παιδείας ως οργάνου κοινωνικού ελέγχου του πανεπιστημίου.

Δ. Διασφάλιση ποιότητας στο πανεπιστήμιο

Θεσμοθέτηση της Εθνικής Ακαδημίας Γραμμάτων και Επιστημών ως οργάνου ακαδημαϊκού ελέγχου του πανεπιστημίου.

Υπήρξαν κινήσεις μεταρρυθμιστικού χαρακτήρα μετά το 1982;

Μετά το 1982, υπήρξαν ελάχιστες νομοθετικές πρωτοβουλίες στις οποίες να μπορούν να αποδοθούν πραγματικά μεταρρυθμιστικά χαρακτηριστικά. Στις περισσότερες των περιπτώσεων υπήρξαν παρεμβάσεις λειτουργικού-οργανωτικού ή διοικητικού-διαχειριστικού χαρακτήρα ή παρεμβάσεις εναρμόνισης με τα βασικά χαρακτηριστικά του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης που άρχισε να αναδύεται μετά το 1999 με τη Διαδικασία της Μπολόνιας. Και, βέβαια, δεν μπορούν να θεωρηθούν μεταρρυθμιστικό στοιχείο οι διάφορες αυξομειώσεις των ποσοστών συμμετοχής των φοιτητών σε συλλογικά όργανα ή, κυρίως, σε εκλεκτορικά σώματα εκλογής πρυτάνεων.

Όμως, μια μεταρρύθμιση του εύρους και του βάθους του Νόμου Πλαισίου του 1982 δεν μπορούσε να είναι κάτι το στατικό. Προφανώς απαιτούνται στην πορεία διορθωτικές και βελτιωτικές κινήσεις. Ακολουθεί η απαρίθμηση μιας σειράς νομοθετικών πρωτοβουλιών μετά το 1982 οι οποίες, άσχετα από το τελικό αποτέλεσμά τους, θα ήταν δυνατό να χαρακτηριστούν ως μεταρρυθμιστικά στοιχεία που αποσκοπούσαν στη συμπλήρωση, στην ενίσχυση και στη διόρθωση της μεταρρύθμισης του 1982.

α) Το 1990 επιχειρήθηκε ένα σημαντικό διορθωτικό βήμα προς την κατεύθυνση της διεύρυνσης της δημοκρατίας στα πανεπιστήμια και συγκεκριμένα στις διαδικασίες εκλογής πανεπιστημιακών αρχών. Το βήμα αυτό έγινε από την Οικουμενική Κυβέρνηση του 1989-1990¹⁰ με τη συμφωνία όλων των κομμάτων και συνίστατο στην καθιέρωση της καθολικής συμμετοχής των φοιτητών στις σχετικές ψηφοφορίες αντί της συμμετοχής τους μέσω εκπροσώπων. Πλην όμως η σχετική νομοθετική ρύθμιση δεν έγινε δυνατό να κατατεθεί στη Βουλή λόγω της διάλυσης της Οικουμενικής Κυβέρνησης. Η ρύθμιση επανήλθε και έγινε νόμος του κράτους 17 χρόνια αργότερα επί υπουργίας Μαριέττας Γιαννάκου το 2007.

β) Η εκ νέου (επιτυχής αυτή τη φορά) θεσμοθέτηση των μεταπτυχιακών σπουδών στην Ελλάδα με τον Νόμο 2083/1992 επί υπουργίας Γιώργου Σουφλιά.

γ) Η ατελής προσπάθεια θεσμοθέτησης προγραμμάτων δια βίου εκπαίδευσης (ή δια βίου μάθησης) από τον Γεράσιμο Αρσένη το 1997 (πρόκειται για τα αλήστου μνήμης Προγράμματα Σπουδών Επιλογής ή ΠΣΕ) κι από τη Μαριέττα Γιαννάκου το 2005, αλλά κι από την Άννα Διαμαντοπούλου το 2011.

δ) Η θεσμοθέτηση της καθολικής συμμετοχής των φοιτητών στις ψηφοφορίες για εκλογή πανεπιστημιακών αρχών με τον Νόμο 3549/2007 επί υπουργίας Γιαννάκου (βλ. παραπάνω).

ε) Η θεσμοθέτηση πάλι επί υπουργίας Γιαννάκου το 2005 του συστήματος διασφάλισης ποιότητας στην ανώτατη εκπαίδευση στην Ελλάδα με τον Νόμο 3374/2005.

¹⁰ Η Οικουμενική Κυβέρνηση με Πρωθυπουργό τον Ξενοφώντα Ζολώτα είχε βραχεία διάρκεια ζωής (23 Νοεμβρίου 1989 – 13 Φεβρουαρίου 1990). Στην Οικουμενική Κυβέρνηση συμμετείχαν η Νέα Δημοκρατία, το ΠΑΣΟΚ και ο (ενιαίος τότε) Συνασπισμός των κομμάτων της Αριστεράς (ΚΚΕ και Ελληνικής Αριστεράς). Υπουργός Παιδείας ήταν ο Κώστας Σημίτης με Αναπληρωτή Υπουργό Παιδείας τον Βασίλη Κοντογιαννόπουλο.

στ) Η θεσμοθέτηση επίσης επί υπουργίας Γιαννάκου το 2007 των τετραετών ακαδημαϊκών-αναπτυξιακών προγραμματισμών των πανεπιστημίων με τον Νόμο 3549/2007.

Στις μεταρρυθμιστικές κινήσεις που ξεφεύγουν από τα στενά όρια της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, αλλά αφορούν την ανώτατη εκπαίδευση συνολικά, πρέπει να προστεθεί και ο Νόμος 1404/1983 επί υπουργίας Απόστολου Κακλαμάνη με τον οποίο έγινε πραγματικότητα η ουσιαστική θεσμοθέτηση των ΤΕΙ στην Ελλάδα (ως μετεξέλιξη και αναβάθμιση των μέχρι τότε υπαρχόντων ΚΑΤΕΕ), καθώς επίσης και ο Νόμος 2817/2000 επί υπουργίας Πέτρου Ευθυμίου με τον οποίο καθιερώθηκε και στην Ελλάδα η ενιαία ανώτατη εκπαίδευση με συμμετοχή σε αυτήν και των Πανεπιστημίων και των ΤΕΙ.

Τέλος, στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει αναφορά και σε δύο πρωτοβουλίες οι οποίες υλοποιήθηκαν πριν από το 1982, αλλά ενσωματώθηκαν στη συνέχεια στο μεταρρυθμιστικό πλαίσιο του 1982. Πρόκειται αφενός μεν για τη θεσμοθέτηση των Ειδικών Λογαριασμών των πανεπιστημίων με το Προεδρικό Διάταγμα 432/1981 τον Μάιο 1981 επί υπουργίας Αθανασίου Ταλιαδούρου, αφετέρου δε για τη θεσμοθέτηση της κατηγορίας των συμβασιούχων διδασκόντων με το Προεδρικό Διάταγμα 407/1980 επί υπουργίας Ιωάννη Βαρβιτσιώτη.

Η αντιμεταρρύθμιση του 2011

Υπήρξαν λοιπόν όντως νομοθετικές πρωτοβουλίες μετά το 1982 στις οποίες μπορούν να αποδοθούν μεταρρυθμιστικά χαρακτηριστικά με την έννοια ότι διεύρυναν ή

διόρθωσαν βασικά στοιχεία της μεταρρύθμισης του 1982 ή και επέφεραν τις απαραίτητες προσαρμογές της μεταρρύθμισης του 1982 στα σύγχρονα δεδομένα και, κυρίως, στα δεδομένα που προέκυπταν από τη δημιουργία του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης μετά το 1999. Είναι δε σημαντικό να τονιστεί εδώ ότι οι πρωτοβουλίες αυτές αναλαμβάνονταν από Υπουργούς τόσο του ΠΑΣΟΚ όσο και της Νέας Δημοκρατίας. Δεν αμφισβητήθηκαν όμως από κανέναν σε νομοθετικό επίπεδο στο διάστημα 1982-2011 οι βασικές αρχές και η φιλοσοφία της μεταρρύθμισης του 1982.

Η πρώτη φορά που αμφισβητούνται οι αρχές και η φιλοσοφία της μεταρρύθμισης του 1982 ήταν το 2011 με τη νομοθετική πρωτοβουλία της Άννας Διαμαντοπούλου. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον εν προκειμένω να τονιστεί ότι η αμφισβήτηση προέρχεται από Υπουργό του ίδιου κόμματος που θεσμοθέτησε τη μεταρρύθμιση του 1982, δηλαδή του ΠΑΣΟΚ. Το γεγονός ότι οι καίριες διατάξεις του σχετικού νομοθετήματος (Νόμος 4009/2011) ψηφίστηκαν στη Βουλή και από τους βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας και του Λαϊκού Ορθόδοξου Συναγερμού (ΛΑΟΣ) δεν αναιρεί την ευθύνη του ΠΑΣΟΚ για την ανάληψη της σχετικής πρωτοβουλίας. Ο Νόμος 4009/2011 χρεώνεται (ή κατ' άλλους πιστώνεται) στο ΠΑΣΟΚ.

Ο Νόμος Διαμαντοπούλου αποτελεί μια πραγματική αντιμεταρρύθμιση. Και τούτο όχι γιατί η Υπουργός που τον εμπνεύστηκε διακήρυξε εξ αρχής ότι πρόκειται για ένα νέο «νόμο πλαίσιο» που έρχεται να καταργήσει τον παλιό¹¹. Ούτε λόγω της θεσμοθέτησης

¹¹ Η Διαμαντοπούλου χαρακτήριζε το δημιούργημά της ως «νόμο πλαίσιο» και ως «μεταρρύθμιση». Παράλληλα, έδωσε και χαρακτηριστικά «νόμου πλαισίου» στο σχετικό νομοθέτημα, καθώς επιχείρησε να καταργήσει το σύνολο των διατάξεων του Νόμου Πλαισίου του 1982 και να τις αντικαταστήσει με νέες. Το εγχείρημα όμως αυτό υπήρξε ατελές για τρεις λόγους. Πρώτον, πολλές από τις καταργηθείσες διατάξεις επανήλθαν στη συνέχεια από τους Υπουργούς που διαδέχθηκαν την Διαμαντοπούλου. Δεύτερον, πολλές από τις καταργηθείσες διατάξεις παρέμειναν σε ισχύ καθώς η ενεργοποίησή τους προϋπέθετε τη δημοσίευση των Οργανισμών των ιδρυμάτων, η οποία όμως τουλάχιστον μέχρι σήμερα –

του διττού συστήματος διοίκησης με συνύπαρξη Συγκλήτων και Συμβουλίων (dual governance model), η οποία ανήχθη σε κυρίαρχο ζήτημα και προκάλεσε τη σύγκρουση της Διαμαντοπούλου με τους πρυτάνεις των πανεπιστημίων. Το στοιχείο αυτό από μόνο του μπορεί να θεωρηθεί επί της ουσίας μετεξέλιξη της μεταρρύθμισης του 1982, όπως θα εξηγηθεί στη συνέχεια, δεδομένου ότι αποτελεί κάτι που συναντάται και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Η ουσία της αντιμεταρρύθμισης του 2011 έγκειται αλλού. Επιχειρήθηκε η ακύρωση των δύο πλέον ουσιωδών στοιχείων της μεταρρύθμισης του 1982. Το πρώτο ήταν η ίδια η υπόσταση του πανεπιστημίου των ομάδων σε ό,τι αφορά το σύστημα διοίκησης και λήψης αποφάσεων. Εξαφανίστηκε στην ουσία η μία από τις δύο ομάδες, η ομάδα των φοιτητών. Οι φοιτητές πλέον δεν συμμετέχουν στη διαδικασία εκλογής πανεπιστημιακών αρχών. Η δε συμμετοχή τους στα συλλογικά όργανα διοίκησης έχει καταστεί αμελητέα. Αυτό είναι το πρώτο στοιχείο της αντιμεταρρύθμισης του 2011, το οποίο μάλιστα τελικώς έχει παγιωθεί.

Προκειμένου να γίνει κατανοητή η ποσοτική διάσταση του πρώτου αυτού στοιχείου της αντιμεταρρύθμισης του 2011, παρατίθενται τα εξής στοιχεία:

α) Το ποσοστό συμμετοχής των φοιτητών (προπτυχιακών και μεταπτυχιακών) στις Συγκλήτους των ιδρυμάτων πριν από την αντιμεταρρύθμιση του 2011 κυμαινόταν μεταξύ 31% και 39% (ανάλογα με τον αριθμό των Τμημάτων του ιδρύματος), ενώ μετά το 2011 κυμαίνεται μεταξύ 6% και 16%.

μετά τρία και πλέον έτη δηλαδή – δεν έχει πραγματοποιηθεί. Και τρίτον, αναγκάστηκε να διατηρήσει πολλά από τα στοιχεία της μεταρρύθμισης του 1982. Πάντως, είναι γεγονός ότι στον τίτλο του Νόμου 4009/2011 δεν υπάρχει ούτε ο όρος «νόμος πλαίσιο» ούτε ο όρος «μεταρρύθμιση».

β) Το αντίστοιχο ποσοστό συμμετοχής στις Γενικές Συνελεύσεις των Τμημάτων περιορίστηκε από 37% πριν από το 2011 σε 8% έως 2% μετά το 2011.

γ) Το ποσοστό συμμετοχής των φοιτητών στις διαδικασίες εκλογής πρύτανη μηδενίστηκε με τον Νόμο 4009/2011, ενώ πριν από το 2011 ανερχόταν σε 40%.

Το δεύτερο στοιχείο της αντιμεταρρύθμισης ήταν η απόπειρα (ανεπιτυχής τελικά) κατάργησης του Τμήματος ως βασικής ακαδημαϊκής μονάδας και αντικατάστασής του από τη Σχολή. Επειδή η απόπειρα κατάργησης του Τμήματος τελικά απέτυχε¹², δεν έχει συζητηθεί εντέλει σε βάθος ο αντιμεταρρυθμιστικός της χαρακτήρας. Θα μπορούσε να πει κανείς από μία πρώτη όψη ότι η κατάργηση του Τμήματος αποσκοπούσε στη διεύρυνση της βάσης λήψης αποφάσεων στο επίπεδο της βασικής ακαδημαϊκής μονάδας που πλέον θα ήταν η «ευρύτερη» Σχολή αντί του «στενότερου» Τμήματος. Η σκέψη αυτή όμως θα μπορούσε να ήταν σωστή αν το μεγαλύτερο μέρος της βάσης λήψης αποφάσεων του καταργηθέντος Τμήματος περνούσε πραγματικά στην ευρύτερη Σχολή και δεν συγκεντρωνόταν στην εξουσία ενός προσώπου, του κοσμήτορα, που με τον νόμο Διαμαντοπούλου γινόταν παντοδύναμος. Στην ουσία, ένα σημαντικό μέρος της συλλογικής εξουσίας του Τμήματος επέστρεφε σε μία καινούργια μονοπρόσωπη εξουσία, η οποία παρέπεμπε στην παλιά μονοπρόσωπη εξουσία της Έδρας. Το γεγονός ότι εν πάση περιπτώσει η απόπειρα απέτυχε δεν εξαφανίζει το συγκεκριμένο μείζον αντιμεταρρυθμιστικό στοιχείο από την πολιτική Διαμαντοπούλου. Στα παραπάνω δύο στοιχεία θα μπορούσε να προστεθεί και ένα τρίτο στοιχείο, η κατάργηση της διαφάνειας στις εκλογές καθηγητών. Δυστυχώς όμως, τη διαφάνεια αυτή την είχε

¹² Οι σχετικές με την κατάργηση του Τμήματος ως βασικής ακαδημαϊκής μονάδας διατάξεις του Νόμου 4009/2011 καταργήθηκαν στη συνέχεια με τον Νόμο 4076/2012 επί υπουργίας Κωνσταντίνου Αρβανιτόπουλου και επί κυβέρνησης συνεργασίας Νέας Δημοκρατίας, ΠΑΣΟΚ και Δημοκρατικής Αριστεράς. Με τις σχετικές διατάξεις του Νόμου 4076/2012 αναβίωσε το Τμήμα ως βασική ακαδημαϊκή μονάδα και επανήλθε το μεγαλύτερο μέρος των αρμοδιοτήτων του.

απεμπολήσει και την είχε κάνει ανενεργή η ίδια η πανεπιστημιακή κοινότητα πολλά χρόνια νωρίτερα¹³.

Αναφέρθηκε νωρίτερα ότι το μοντέλο της διττής διοίκησης των πανεπιστημίων με τη συνύπαρξη Συγκλήτων και Συμβουλίων δεν πρέπει να θεωρηθεί ως αντιμεταρρυθμιστικό στοιχείο αλλά ως απόπειρα μετεξέλιξης της μεταρρύθμισης του 1982 καθώς απαντά σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες. Είναι γεγονός ότι, όπου έχει εφαρμοστεί το μοντέλο διττής διοίκησης, αποσκοπεί επί της ουσίας σε ένα πιο στενό δέσιμο πανεπιστημίου και κοινωνίας μέσω της συμμετοχής και εξωτερικών μελών στο ένα από τα δύο σκέλη της διοίκησης, δηλαδή στο Συμβούλιο (Kladis 2011). Σκόπιμο είναι να γίνει υπενθύμιση εν προκειμένω στο προαναφερθέν μεταρρυθμιστικό στοιχείο του κοινωνικού ελέγχου που είχε ήδη θεσμοθετηθεί από τον Νόμο Πλαίσιο του 1982. Επιπροσθέτως όμως θα πρέπει να αναφερθεί εδώ και ότι ήδη μετά το 1974 στην Ελλάδα το θέμα του κοινωνικού ελέγχου των πανεπιστημίων είχε εισαχθεί στην ατζέντα του τότε διαλόγου και μάλιστα με δύο διαφορετικές προσεγγίσεις: την προσέγγιση της κοινωνικής συμμετοχής εκτός πανεπιστημίου (αυτή που τελικά επελέγη το 1982) και την προσέγγιση της κοινωνικής συμμετοχής εντός πανεπιστημίου (π.χ. με κοινωνική συμμετοχή στη Σύγκλητο). Μια παραλλαγή της δεύτερης προσέγγισης αποτελεί και το μοντέλο διττής διοίκησης.

Στην Ελλάδα, η θεσμοθέτηση του μοντέλου της διττής διοίκησης αποτέλεσε το κεντρικό, στην ουσία το μοναδικό, σημείο σύγκρουσης ανάμεσα στη Διαμαντοπούλου και στους πρυτάνεις των πανεπιστημίων του 2011, αλλά και σε μέρος της

¹³ Είναι γεγονός ότι οι σχετικές διατάξεις του Νόμου Πλαισίου του 1982 που θεσμοθετούσαν τη συνεδρίαση των εκλεκτορικών σωμάτων για εκλογή καθηγητών παρουσία όλων των μελών της Γενικής Συνέλευσης του Τμήματος (εννοείται βεβαίως και των φοιτητών) είχαν περιπέσει σε αχρηστία ήδη από τη δεκαετία του 2000 καθώς στις περισσότερες των περιπτώσεων τα μέλη των Γενικών Συνελεύσεων δεν ασκούσαν το δικαίωμά τους αυτό.

πανεπιστημιακής κοινότητας, καθώς επίσης και σε συγκεκριμένες πολιτικές δυνάμεις. Επρόκειτο εντέλει για μια σύγκρουση χωρίς νόημα η οποία αγνόησε τα πραγματικά αντιμεταρρυθμιστικά στοιχεία του Νόμου Διαμαντοπούλου. Το αν σήμερα εξακολουθεί να κυριαρχεί αυτή η σύγκρουση σε πολλά πανεπιστήμια, αυτό οφείλεται αφενός μεν στο ότι και τα δύο μέρη (Σύγκλητοι και Συμβούλια) έχουν παρανοήσει πλήρως τους ρόλους τους μέσα στο νέο σύστημα, αφετέρου δε στο ότι η πολιτεία είτε δεν μπορεί είτε δεν θέλει να συμβάλει στην αποσαφήνιση αυτών των ρόλων.

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο εν προκειμένω είναι το ότι, παρ' όλο που μετά το 1982 εναλλάχθηκαν στη διακυβέρνηση της χώρας πολιτικές δυνάμεις με διαφορετικούς ιδεολογικούς προσανατολισμούς, η μοναδική γνήσια αντιμεταρρυθμιστική κίνηση πραγματοποιήθηκε από κυβέρνηση η οποία υποτίθεται ότι είχε τους ίδιους ιδεολογικούς προσανατολισμούς με την κυβέρνηση που θέσπισε τη μεταρρύθμιση του 1982. Βεβαίως, το κατά πόσο η κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ του 2011 είχε τους ίδιους – ή έστω συγγενείς – ιδεολογικούς προσανατολισμούς με την κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ του 1982 αποτελεί από μόνο του ένα ερώτημα προς διερεύνηση και απάντηση.

Η εκθεμελίωση της φοιτητικής συμμετοχής το 2011 και το ευρωπαϊκό πλαίσιο

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, η φοιτητική συμμετοχή στην πανεπιστημιακή διοίκηση αποτέλεσε βασικό χαρακτηριστικό του πανεπιστημίου των ομάδων το οποίο υπήρξε και το σημαντικότερο στοιχείο της μεταρρύθμισης του 1982. Ο ίδιος ο Πρωθυπουργός της χώρας, Ανδρέας Παπανδρέου, τονίζει και αναδεικνύει με τα παρακάτω λόγια τη σημασία της συμμετοχής αυτής σε συνέντευξή του στους ξένους ανταποκριτές στις 19.10.1982, όπου έκανε ένα πρώτο απολογισμό του έργου της

κυβέρνησής του με τη συμπλήρωση ενός χρόνου από την εκλογική νίκη του 1981 (ΥΠΕΠΘ 1983):

«Ψηφίστηκε ένας νέος νόμος για τα πανεπιστήμια. Είναι ο πιο ριζοσπαστικός νόμος που υπάρχει, συγκρινόμενος με τον αντίστοιχο οποιασδήποτε χώρας. Οι φοιτητές, ίσοι και αυτοί με τους δασκάλους, τους καθηγητές, θα χαράξουν την πορεία της χώρας μας στο ανώτατο επίπεδο».

Αλλά και ένα χρόνο αργότερα, στις 8.11.1983, σε συνάντησή του με τους πρυτάνεις των πανεπιστημίων, ο Ανδρέας Παπανδρέου έκανε την ακόλουθη δήλωση (Κλάδης και Πανούσης 1984):

«...ο Νόμος Πλαίσιο αποτελεί μία μεγάλη κατάκτηση και αποτελεί ένα μεγάλο άλμα. Πρώτα από όλα γιατί η διοίκηση των πανεπιστημίων γίνεται δημοκρατική, γιατί συμμετέχουν όλοι οι φορείς ενεργά στη λήψη αποφάσεων. Αυτό πραγματικά για τη χώρα μας είναι ένα βήμα επαναστατικό. Και κανείς, μα κανείς, δεν πρόκειται να το θέσει υπό αμφισβήτηση.»

Ύστερα από 28 χρόνια, η τότε Υπουργός Παιδείας του ΠΑΣΟΚ Άννα Διαμαντοπούλου δήλωνε στο Ελληνικό Κοινοβούλιο (Πρακτικά Βουλής 2011: 15729):

«Οι φοιτητές είναι εξαιρετικά σημαντικοί και η πλέον πολυπληθής συνιστώσα του πανεπιστημίου. Αλλά οι φοιτητές δεν μπορούν να ασκούν διοίκηση ή συνδιοίκηση. Αυτό το μοντέλο της συνδιοίκησης απέτυχε».

Ο Νόμος 4009/2011 είχε τον εξής τίτλο: «Δομή, λειτουργία, διασφάλιση της ποιότητας των σπουδών και διεθνοποίηση των ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων». Η Διαμαντοπούλου θεωρούσε δηλαδή ότι ο νόμος της αποτελούσε και μία αναγκαιότητα

εναρμόνισης της ελληνικής ανώτατης εκπαίδευσης προς τα διεθνώς κρατούντα. Θα μπορούσε λοιπόν να σκεφτεί κανείς ότι αυτή η συγκλονιστική στροφή ως προς τη φοιτητική συμμετοχή στην πανεπιστημιακή διοίκηση αποτελεί αναγκαιότητα που υπαγορεύεται από τη σύγχρονη (τότε) διεθνή, ή τουλάχιστον ευρωπαϊκή, πραγματικότητα.

Έχει ενδιαφέρον λοιπόν να δει κανείς τι λέει η ευρωπαϊκή πραγματικότητα ως προς τα ζητήματα αυτά. Όπως είναι γνωστό, η σύγχρονη ευρωπαϊκή πραγματικότητα καθορίζεται από τα επίσημα κείμενα της Διαδικασίας της Μπολόνιας, τα οποία και σηματοδοτούν το πλαίσιο αρχών του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης. Εύκολα λοιπόν διαπιστώνει κανείς ότι άλλα λένε ως προς το θέμα της φοιτητικής συμμετοχής στην πανεπιστημιακή διοίκηση τα επίσημα αυτά κείμενα, τα οποία έχουν γίνει αποδεκτά από το σύνολο των Υπουργών Παιδείας των 47 ευρωπαϊκών χωρών που τον συναπαρτίζουν.

Το Ανακοινωθέν των Υπουργών στο Βερολίνο το 2003 (Bologna Process 2003) αναφέρει τα εξής: «Οι φοιτητές είναι πλήρεις και ισότιμοι εταίροι (full partners) στην πανεπιστημιακή διοίκηση. Οι Υπουργοί σημειώνουν ότι σε μεγάλο αριθμό χωρών του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης έχουν ληφθεί οι νομοθετικές εκείνες πρωτοβουλίες που διασφαλίζουν τη φοιτητική συμμετοχή στη διοίκηση¹⁴. Επιπροσθέτως, οι Υπουργοί καλούν τα πανεπιστήμια και τις φοιτητικές οργανώσεις να αναζητήσουν τρόπους με τους οποίους θα ενισχυθεί η ενεργός συμμετοχή των φοιτητών στην πανεπιστημιακή διοίκηση».

¹⁴ Αξίζει να σημειωθεί ότι την εποχή εκείνη (2003) η Ελλάδα βρισκόταν στην πρωτοπορία των Ευρωπαϊκών χωρών μαζί με τη Δημοκρατία της Τσεχίας σε ό,τι αφορά τα ποσοστά συμμετοχής των φοιτητών στην πανεπιστημιακή διοίκηση.

Δύο χρόνια νωρίτερα το Ανακοινωθέν των Υπουργών στην Πράγα το 2001 (Bologna Process 2001) ανέφερε τα εξής: «Οι Υπουργοί υποστηρίζουν την άποψη ότι οι φοιτητές είναι πλήρη και ισότιμα μέλη (full members) της πανεπιστημιακής κοινότητας».

Ο συνδυασμός των δύο αναφορών της Πράγας και του Βερολίνου επαναβεβαιώθηκε επανειλημμένα στις επόμενες συνόδους των Υπουργών Παιδείας της Ευρώπης στο πλαίσιο της Διαδικασίας της Μπολόνιας.

Το Ανακοινωθέν της Λουβέν το 2009 (Bologna Process 2009) ανέφερε τα εξής: «Οι αναγκαίες διαρκείς μεταρρυθμίσεις των συστημάτων και των πολιτικών ανώτατης εκπαίδευσης θα συνεχίσουν να βασίζονται στις Ευρωπαϊκές αξίες της πανεπιστημιακής αυτοδιοίκησης, της ακαδημαϊκής ελευθερίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης και να απαιτούν την πλήρη και ισότιμη συμμετοχή (full participation) των φοιτητών». Και, τέλος, η Διακήρυξη Βουδαπέστης-Βιέννης τον Μάρτιο 2010 (Bologna Process 2010) περιείχε την εξής αναφορά: «Οι Υπουργοί υποστηρίζουν πλήρως τη συμμετοχή του προσωπικού και των φοιτητών στις δομές και διαδικασίες λήψης αποφάσεων σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο καθώς και στο επίπεδο του κάθε ιδρύματος».

Εδώ όμως πρέπει να σημειωθεί ότι το κείμενο της Διακήρυξης Βουδαπέστης-Βιέννης συμπεριλαμβάνει την υπογραφή της Διαμαντοπούλου, η οποία όμως 17 μήνες αργότερα, σε πλήρη διάσταση με τα διεθνώς κρατούντα, αλλά και με τις δικές της διεθνείς δεσμεύσεις, δήλωνε στο Ελληνικό Κοινοβούλιο ότι οι φοιτητές δεν μπορούν να ασκούν διοίκηση ή συνδιοίκηση και ότι αυτό το μοντέλο της συνδιοίκησης απέτυχε.

Μεταρρυθμίσεις και δεξιά

Το πρώτο κεφάλαιο του παρόντος άρθρου αναφέρεται στις μεταρρυθμίσεις και στις αντιμεταρρυθμίσεις στην ελληνική ανώτατη εκπαίδευση κατά την περίοδο 1974-2014. Είναι σκόπιμο λοιπόν στο τέλος αυτού του κεφαλαίου να καταγραφεί μία απλή διαπίστωση, σύμφωνα με την οποία όλες οι πρωτογενώς μεταρρυθμιστικές και αντιμεταρρυθμιστικές κινήσεις μετά το 1974 προέρχονται αποκλειστικά από τον χώρο του ΠΑΣΟΚ. Είναι πραγματικά εντυπωσιακή η ένδεια του μεταρρυθμιστικού (ή και αντιμεταρρυθμιστικού) οπλοστασίου της Νέας Δημοκρατίας. Οι κυβερνήσεις της Νέας Δημοκρατίας έκαναν δευτερογενείς μόνο και διορθωτικές μεταρρυθμιστικές κινήσεις όπως εξηγήθηκε νωρίτερα σε αυτό το άρθρο. Η μόνη πραγματική πρωτογενής μεταρρυθμιστική πρόταση που διατυπώθηκε όλα αυτά τα χρόνια από τη Νέα Δημοκρατία ήταν η δημιουργία ιδιωτικών πανεπιστημίων, μια πρόταση που διατυπώθηκε για πρώτη φορά περί το τέλος της δεκαετίας του '80. Πρόκειται για μια πρόταση που δεν ευδοκίμησε, καθώς συνδέθηκε εξ αρχής με την αναθεώρηση του άρθρου 16 του Συντάγματος. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι η εμμονή αυτή της Νέας Δημοκρατίας σε μια πρωτογενή μεταρρυθμιστική κίνηση αποκλειστικά και μόνο μέσω της συνταγματικής οδού βοηθάει στη συγκάλυψη της έλλειψης πρωτογενών μεταρρυθμιστικών προτάσεων νομοθετικού χαρακτήρα από την πλευρά της. Από την άλλη μεριά όμως, αναδεικνύει και ένα άλλο στοιχείο της πολιτικής της Νέας Δημοκρατίας, η οποία πλέον με την πάροδο των χρόνων έχει φτάσει στο σημείο να θεωρεί πανάκεια για την αντιμετώπιση όλων των προβλημάτων της ελληνικής ανώτατης εκπαίδευσης την ίδρυση ιδιωτικών πανεπιστημίων στην Ελλάδα.

Μέρος Δεύτερο: Σύνδεση πολιτικής και κοινωνικών προσμονών και αιτημάτων

Μερικές αναγκαίες εισαγωγικές αποσαφηνίσεις

Η σύνδεση πολιτικής και κοινωνικών προσμονών και αιτημάτων είναι ένα σημαντικό θέμα, είναι τελικά ένα θέμα δημοκρατίας. Οι πολιτικές που, ακόμα κι αν είναι σωστές, δεν νοηματοδοτούνται από το κοινωνικό συγκείμενο οδηγούν σε κρίση τη σχέση κοινωνίας και πολιτικού συστήματος και θέτουν σε κίνδυνο τη δημοκρατία. Στη βάση αυτή, θα αναζητηθεί στο δεύτερο κεφάλαιο του παρόντος άρθρου το πώς η πολιτική ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα κατά την υπό μελέτη χρονική περίοδο 1974-2014 συνδέθηκε και συναρτήθηκε με τις κοινωνικές προσμονές και τα συναφή κοινωνικά αιτήματα που αναπτύχθηκαν κατά την ίδια περίοδο. Η δε μελέτη αυτή θα αφορά τόσο τις κινήσεις μεταρρυθμιστικού χαρακτήρα όσο και τις κινήσεις με αντιμεταρρυθμιστικά χαρακτηριστικά.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να ανοίξει μία παρένθεση. Δεν πρέπει να συγχέεται η σύνδεση πολιτικής και κοινωνικών προσμονών και αιτημάτων με τη σχέση πανεπιστημίου και κοινωνίας. Είναι δύο διαφορετικά ζητήματα. Η σχέση πανεπιστημίου και κοινωνίας απασχολεί διαχρονικά τις Επιστήμες της Ιστορίας και της Πολιτικής της Ανώτατης Εκπαίδευσης. Στη σύγχρονη εποχή το παλιό Χουμπολτιανό μοντέλο του πανεπιστημίου - γυάλινου πύργου, δηλαδή του πανεπιστημίου που είναι στην ουσία κλειστό στην κοινωνία, έχει δώσει τη θέση του στο σημερινό μοντέλο του πανεπιστημίου που είναι πλέον ανοιχτό στην κοινωνία ως αποτέλεσμα του Μάη του '68 και, κυρίως, του μετέπειτα φαινομένου της μαζικοποίησης της ανώτατης εκπαίδευσης. Σήμερα είναι παγκοσμίως αποδεκτό ότι στις δύο παραδοσιακές διαστάσεις της αποστολής του πανεπιστημίου (εκπαίδευση και έρευνα) έχει προστεθεί και μία τρίτη η

οποία ακριβώς απορρέει από τη σύνδεση του πανεπιστημίου με την κοινωνία και συνίσταται στην προσφορά υπηρεσιών από το πανεπιστήμιο προς την κοινωνία (service to society).

Η μετεξέλιξη αυτής της σχέσης στη σύγχρονη εποχή έχει αποτυπωθεί στη βασική αρχή περί της κοινωνικής διάστασης του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης (Bologna Process 2003, Kladis 2006, Ponten 2007), αλλά και στις αναφορές των επίσημων κειμένων της Διαδικασίας της Μπολόνιας περί της σύγχρονης αποστολής της ανώτατης εκπαίδευσης (Bologna Process 2007). Ομοίως, η μετεξέλιξη αυτή αποτυπώνεται και σε σχετικά κείμενα και αποφάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης για την κοινωνική και δημόσια ευθύνη από, και για, την ανώτατη εκπαίδευση (public and social responsibility of and for higher education) (Weber and Bergan 2005, Council of Europe 2007). Ιδιαίτερη αναφορά εν προκειμένω πρέπει να γίνει στις θέσεις που διατύπωσε η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης στις 2 Ιουνίου 2006 (Council of Europe 2006), η οποία συζήτησε το ζήτημα της σχέσης πανεπιστημίου και κοινωνίας και κατέληξε στην άποψη ότι στις σύγχρονες συνθήκες πρέπει να υπάρξει ένα νέο συμβόλαιο ανάμεσα στα πανεπιστήμια και στην κοινωνία, το οποίο θα ανταποκρίνεται στις σύγχρονες ανάγκες της κοινωνίας και παράλληλα θα σέβεται την ακαδημαϊκή ελευθερία και την αυτοδιοίκηση των πανεπιστημίων.

Δύο χαρακτηριστικά στοιχεία που σηματοδοτούν σήμερα τη νέα σχέση πανεπιστημίου και κοινωνίας, ή άλλως το μοντέλο του ανοιχτού στην κοινωνία πανεπιστημίου, είναι αφενός μεν η υπόθεση της κοινωνικής λογοδοσίας των πανεπιστημίων και αφετέρου η συμμετοχή κοινωνικών εταίρων (εξωτερικών μελών) στο σύστημα της πανεπιστημιακής διοίκησης (το διττό σύστημα δηλαδή Συμβουλίων και Συγκλήτων το

οποίο κατά στρεβλό τρόπο επιχειρήθηκε να επιβληθεί και να εφαρμοστεί και στην Ελλάδα).

Πώς ορίζονται ή πώς διαπιστώνονται οι προσμονές και τα αιτήματα της κοινωνίας; Πώς διατυπώθηκαν οι προσμονές και τα αιτήματα της κοινωνίας το 1982;

Το πρωταρχικά ερωτήματα εν προκειμένω είναι το ποιοι ήταν οι φορείς των προσμονών και των αιτημάτων της κοινωνίας το 1982, μέσα από ποιους διαύλους προωθήθηκαν οι προσμονές και τα αιτήματα και πώς προσλήφθηκαν από τον τότε φορέα της πολιτικής, δηλαδή την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ. Το βασικό ερώτημα δηλαδή είναι το πώς λειτούργησαν τότε η κοινωνία και η πολιτική μέσα από ένα αμφίδρομο σχήμα πομπού και δέκτη.

Τα κοινωνικά αιτήματα και οι κοινωνικές προσμονές για την ανώτατη εκπαίδευση διατυπώθηκαν και διοχετεύθηκαν πριν και μετά το 1982 προς το ΠΑΣΟΚ μέσω της κοινωνικής του βάσης, η οποία στη συγκεκριμένη περίπτωση εκφράστηκε μέσα από δύο κυρίως διαύλους: την κομματική βάση στις αντίστοιχες κομματικές οργανώσεις και τη συνδικαλιστική βάση στις αντίστοιχες συνδικαλιστικές οργανώσεις. Οι δύο αυτοί διάυλοι όμως δεν λειτούργησαν «εν κενώ». Λειτούργησαν μέσα στο γενικότερο κοινωνικό και πολιτικό κλίμα της εποχής που είχε διαμορφώσει έναν άνεμο αλλαγής σε όλο το εύρος των εκφάνσεων και των λειτουργιών της κοινωνίας. Και αυτό το κλίμα δεν υπήρξε κάτι που εμφανίστηκε στιγμιαία και αποτυπώθηκε στις εκλογές του 1981¹⁵.

¹⁵ Το ΠΑΣΟΚ κέρδισε τις εκλογές του 1981 με ποσοστό 48,07%.

Είχε αρχίσει να διαμορφώνεται αμέσως μετά τις εκλογές του 1977¹⁶ και αποκτούσε όλο και μεγαλύτερη δυναμική καθώς η χώρα όδευε προς τις εκλογές του 1981. Και, επίσης, αυτό το κλίμα παρέμεινε ζωντανό και μετά τις εκλογές του 1981 για αρκετό διάστημα.

Η πορεία στα πανεπιστημιακά πράγματα στην Ελλάδα από το 1974 ως το 1981 χωρίζεται σε δύο περιόδους, την πριν και την μετά το 1977. Κατά την πρώτη περίοδο (1974-1977), στο πανεπιστήμιο αναπτύσσονταν παράλληλα τρεις δυνάμεις με κοινό στόχο τον εκδημοκρατισμό. Η κύρια δύναμη ήταν αυτονοήτως το φοιτητικό κίνημα, το οποίο όμως είχε εστιάσει ένα μεγάλο μέρος της προσοχής του και των δράσεών του στην υπόθεση της αποχουντοποίησης. Παράλληλα, είχε αρχίσει να αναπτύσσεται και το κίνημα των πανεπιστημιακών με βάση τους τότε βοηθούς και επιμελητές, οι οποίοι αυτοπροσδιορίζονταν ως «Επιστημονικό Διδακτικό Προσωπικό» (ΕΔΠ). Εκεί άρχισαν να διαμορφώνονται οι πρώτες θέσεις για τον εκδημοκρατισμό της δομής, της οργάνωσης και της λειτουργίας του πανεπιστημίου. Δίπλα στο ΕΔΠ άρχισαν να εμφανίζονται δειλά-δειλά και οι πρώτες κινήσεις προοδευτικών καθηγητών («Πανεπιστημιακός Όμιλος»), οι οποίες προσπαθούσαν και αυτές να αμφισβητήσουν την απόλυτη εξουσία των τότε τακτικών καθηγητών των Εδρών. Αρκετοί από τους καθηγητές ήταν επίσης τακτικοί καθηγητές, όμως αποτελούσαν μια μικρή μειοψηφία στο σώμα των τακτικών καθηγητών. Μια από τις πρώτες κινήσεις αυτού του συστήματος προς την κατεύθυνση του εκδημοκρατισμού έγινε τον Νοέμβριο του 1975 στην πανελλαδική συνδιάσκεψη του ΕΔΠ στην Κομοτηνή, από την οποία προέκυψε ένα πρώτο κείμενο προτάσεων για τον εκδημοκρατισμό των πανεπιστημίων.

¹⁶ Ήδη στις εκλογές του 1977 το ΠΑΣΟΚ είχε κάνει το πρώτο μεγάλο άλμα προς την κατάκτηση της εξουσίας διπλασιάζοντας τα εκλογικά του ποσοστά μέσα σε ένα χρονικό διάστημα τριών ετών, από 13,58% το 1974 σε 25,34% το 1977.

Ενώ όμως αυτά συνέβαιναν στο εσωτερικό του πανεπιστημίου, το ερώτημα είναι τι συνέβαινε στο εξωτερικό του και, πιο συγκεκριμένα, στο πολιτικό σύστημα και ακόμα πιο συγκεκριμένα στην τότε κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας¹⁷. Στο ίδιο αυτό διάστημα η κυβέρνηση ανέλαβε δύο πρωτοβουλίες για την κατάρτιση ενός νόμου πλαισίου για τα πανεπιστήμια. Το πρώτο σχέδιο νόμου πλαισίου συντάχθηκε από επιτροπή που συγκροτήθηκε από τον Νικόλαο Λούρο, πρώτο Υπουργό Παιδείας στη μεταπολίτευση, και με υπεύθυνο τον τότε Υφυπουργό Δημήτρη Τσάτσο. Το σχέδιο αυτό εστάλη στα πανεπιστήμια τον Ιούνιο 1975. Τις απόψεις των πανεπιστημίων επεξεργάστηκε στη συνέχεια ομάδα εργασίας που συγκρότησε ο τότε Υπουργός Παιδείας Γεώργιος Ράλλης, η οποία υπέβαλε το τελικό της σχέδιο τον Ιούνιο 1977. Το σχέδιο αυτό, γνωστό και ως σχέδιο Ταλιαδούρου (τότε Υφυπουργού Παιδείας αρμόδιου για την ανώτατη εκπαίδευση), δεν προωθήθηκε ποτέ προς ψήφιση στη Βουλή (Ταλιαδούρος 1977).

Η περίοδος 1977-1981 (έχουν μεσολαβήσει οι εκλογές του 1977 με τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά) σηματοδοτήθηκε από δύο μείζονος σημασίας γεγονότα στον χώρο των πανεπιστημίων: την απεργία των 100 ημερών των πανεπιστημιακών (ΕΔΠ) που άρχισε τον Φεβρουάριο του 1978 (ως απάντηση στο προαναφερθέν σχέδιο Ταλιαδούρου) και τις μαζικές φοιτητικές καταλήψεις τον Δεκέμβριο του 1979 (ενάντια στον Νόμο 815/1978 του τότε Υπουργού Παιδείας Ιωάννη Βαρβιτσιώτη). Ο εκδημοκρατισμός του πανεπιστημίου, η ριζική αλλαγή των δομών και των λειτουργιών του βρίσκονταν στον πυρήνα των κινητοποιήσεων αυτών ανεξάρτητα από ειδικότερα προτάγματα. Η αναγκαιότητα της μεταρρύθμισης πλέον είχε γίνει ορατή και το αίτημα για αλλαγές είχε αρχίσει να διατυπώνεται με όλο και μεγαλύτερη ένταση. Το ζητούμενο της εποχής ήταν

¹⁷ Πρόκειται για την λεγόμενη κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας που προέκυψε από τις εκλογές του 1974.

πόσο βαθιά θα έφτανε η μεταρρύθμιση. Η συνεχώς αυξανόμενη κοινωνική δυναμική ωθούσε προς μία μεταρρύθμιση ριζική και σε βάθος. Η τότε κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας προσπάθησε να δρομολογήσει μια μεταρρύθμιση που δεν θα προκαλούσε τριγμούς στο σύστημα, μια «light» μεταρρύθμιση, χτίζοντας πάνω στη λογική μίας επίπλαστης ευρύτερης συναίνεσης μέσα στα πανεπιστήμια μετά τη θύελλα των δύο κινητοποιήσεων του 1978 και του 1979. Στην κατεύθυνση αυτή ακολουθήθηκε η γνωστή συνταγή: συγκροτήθηκε μια νέα ομάδα εργασίας τον Ιανουάριο 1980 (μετά την απόσυρση των επίμαχων διατάξεων του Νόμου 815/1978 που είχαν προκαλέσει τις καταλήψεις του Δεκεμβρίου 1979) με συμμετοχή αυτή τη φορά και εκπροσώπων των πανεπιστημιακών φορέων (ΕΔΠ και φοιτητών). Η ομάδα εργασίας λειτούργησε ως το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς, οπότε και αποχώρησαν οι εκπρόσωποι των φορέων συνειδητοποιώντας ότι το όλο ζήτημα ωθείτο όντως προς μια «light» μεταρρύθμιση. Μια μεταρρύθμιση που τότε εκτιμήθηκε ότι αντί να εκφράσει κατά γνήσιο και αυθεντικό τρόπο την κοινωνική δυναμική, επιχειρούσε να την στρογγυλέψει, να την υπονομεύσει και εν τέλει να την αναχαιτίσει. Η αποχώρηση αυτή έφερε μάλιστα σε σύγκρουση τότε την ομάδα των προοδευτικών τακτικών καθηγητών που συμμετείχαν στην ομάδα εργασίας (Μιχάλη Σταθόπουλο, Σάκη Καραγιωργα και Δημήτρη Μαρωνίτη)¹⁸ με τους πανεπιστημιακούς φορείς που αποχώρησαν. Τελικά, η ομάδα εργασίας ολοκλήρωσε το έργο της χωρίς εκπροσώπους φορέων, το δε σχέδιο αυτό διαμορφώθηκε στην τελική του μορφή από την Σύνοδο Πρυτάνεων της εποχής εκείνης και τελικά πήρε τη μορφή σχεδίου νόμου της τότε κυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας

¹⁸ Ο Σταθόπουλος (ο οποίος ήταν και ο πρόεδρος της ομάδας εργασίας), ο Καραγιωργας και ο Μαρωνίτης πίστευαν ότι η ομάδα εργασίας είχε φτάσει στο βέλτιστο αποτέλεσμα που μπορούσε να αναμένει κανείς μέσα στο συγκεκριμένο πολιτικό τοπίο, αποτέλεσμα που ήταν σαφώς καλύτερο από τα αποτελέσματα όλων των σχετικών προσπαθειών που είχαν επιχειρηθεί στο παρελθόν. Η άποψη αυτή ήταν προφανώς σωστή, πλην όμως δεν ελάμβανε υπόψη τη διαφαινόμενη προοπτική της ριζικής αλλαγής του πολιτικού τοπίου, η οποία άνοιγε προοπτικές για βαθύτερες αλλαγές προς την κατεύθυνση του εκδημοκρατισμού.

με Υπουργό Παιδείας τον Αθανάσιο Ταλιαδούρο. Το εν λόγω σχέδιο νόμου, το οποίο δόθηκε από την κυβέρνηση στη δημοσιότητα τον Μάιο 1981 ουδέποτε κατετέθη στη Βουλή (Ταλιαδούρος 1983). Η αντίδραση του πανεπιστημιακού κόσμου σε συνδυασμό με τις επερχόμενες εκλογές του 1981 και ενόψει των γνωστών πλέον θέσεων του ΠΑΣΟΚ για τον εκδημοκρατισμό των πανεπιστημίων απέτρεψαν την ψήφισή του.

Με άλλα λόγια, η κοινωνική δυναμική απέτρεψε τότε την επιδιωκόμενη «light» μεταρρύθμιση. Συνακόλουθα, η ευθύνη της ριζικής και σε βάθος μεταρρύθμισης ανατέθηκε στον πολιτικό εκείνο φορέα που μπορούσε να εκφράσει γνήσια και αυθεντικά την κοινωνική δυναμική της εποχής, δηλαδή στο ΠΑΣΟΚ και την κυβέρνησή του που προέκυψε από τις εκλογές του 1981.

Με βάση τα προαναφερθέντα, η μεταρρύθμιση του 1982 δεν μπορούσε να είναι μια απλή τεχνοκρατική βελτίωση του συστήματος. Όφειλε να είναι μια ανατροπή του συστήματος. Αυτό ήταν το αίτημα, αυτή ήταν η προσμονή της κοινωνικής δυναμικής, όπως μέρα με τη μέρα διαμορφωνόταν κατά το διάστημα μετά το 1977 και όπως τελικά εκδηλώθηκε κατά τις εκλογές του 1981, αλλά και όπως στήριξε τη μεταρρύθμιση στη συνέχεια, στη φάση της υλοποίησης. Γι' αυτό και οι αντιστάσεις του «παλιού» δεν μπόρεσαν να την ανακόψουν. Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν εδώ οι μαζικές προσφυγές των Ενώσεων Τακτικών Καθηγητών στο Συμβούλιο της Επικρατείας προκειμένου να χαρακτηριστεί αντισυνταγματικός ο Νόμος Πλαίσιο του 1982, αλλά ακόμα και η άρνηση πρυτάνεων του παλιού συστήματος να παραιτηθούν προκειμένου να γίνουν εκλογές πρυτάνεων με τον νέο νόμο.

Η διαφορά ανάμεσα σε μια «light» και σε μια γνήσια μεταρρύθμιση εκδημοκρατισμού

Το αίτημα για τον εκδημοκρατισμό του ελληνικού πανεπιστημίου μετά το 1974 είχε πολλές διαστάσεις, τόσο ποιοτικές όσο και ποσοτικές. Ένα από τα βασικά ποσοτικά στοιχεία εκδημοκρατισμού ήταν εξ αρχής το ποσοστό με το οποίο θα συμμετείχαν οι προπτυχιακοί φοιτητές στις Γενικές Συνελεύσεις των Τμημάτων που αποτέλεσαν τις νέες βασικές ακαδημαϊκές μονάδες. Έχει ενδιαφέρον να παρακολουθήσει κανείς τις αυξομειώσεις του ποσοστού αυτού δια μέσου όλων των πρωτοβουλιών που αναλήφθηκαν μεταξύ 1974 και 2011 (τόσο των πρωτοβουλιών που κατέληξαν σε νομοθετικές ρυθμίσεις, όσο και των πρωτοβουλιών που παρέμειναν σε επίπεδο προτάσεων και εισηγήσεων). Όπως θα φανεί και στη συνέχεια, η εξέλιξη των ποσοστών αυτών βρισκόταν σε στενή συσχέτιση με τους πολιτικούς συσχετισμούς που υπήρχαν κάθε φορά.

Κατά την περίοδο 1974-1977 το ποσοστό ξεκίνησε από 24% στην επιτροπή Τσάτσου σε μία περίοδο που χαρακτηριζόταν από τη δημοκρατική ευφορία των πρώτων χρόνων της μεταπολίτευσης και σε μια διαδικασία που πραγματοποιήθηκε κάτω από την ευθύνη του Δημήτρη Τσάτσου, ενός ανθρώπου με δεδομένες δημοκρατικές ευαισθησίες. Στη συνέχεια, το σχέδιο της επιτροπής Τσάτσου το παρέλαβαν οι πολιτικοί (επιτροπή Ταλιαδούρου) και κατέβασαν το ποσοστό σε 16%.

Κατά την περίοδο 1980-1981, το ποσοστό ξεκίνησε πάλι από ψηλά, δηλαδή από 25% στην ομάδα εργασίας (επιτροπή από τη μέχρι κάποιο χρονικό σημείο συμμετοχή των εκπροσώπων των φορέων), για να το κατεβάσει στη συνέχεια η επιτροπή πρυτάνεων στο 20% και τελικά το Υπουργείο Παιδείας (σχέδιο Ταλιαδούρου και πάλι) στο 15%.

Ο Νόμος Πλαίσιο του 1982 ανέβασε τελικά το ποσοστό στο 30%. Ενδιαφέρον όμως έχουν και εδώ οι σχετικές διεργασίες μέσα από τις οποίες διαμορφώθηκε το ανωτέρω ποσοστό 30%. Το ΠΑΣΟΚ μιλούσε ήδη στο δικό του Σχέδιο Νόμου του 1978 για ποσοστό 35% (ΠΑΣΟΚ 1978). Με αυτό το ποσοστό άρχισαν οι σχετικές επεξεργασίες για την κατάρτιση του Νόμου Πλαισίου στο Υπουργείο Παιδείας αμέσως μετά τις εκλογές του 1981. Έναντι όμως του ποσοστού αυτού η αρχική πρόταση του τότε αρμόδιου Υφυπουργού Γιώργου Λιάνη ήταν μόλις 14%, δηλαδή πολύ χαμηλότερα από το Σχέδιο Νόμου του ΠΑΣΟΚ του 1978. Οι θέσεις των πανεπιστημιακών φορέων μιλούσαν για ποσοστά χαμηλότερα του 35%. Το δε ΚΚΕ ήταν το μόνο εκτός ΠΑΣΟΚ κόμμα που είχε επίσημη πρόταση για το ποσοστό αυτό το οποίο και ανέβαζε σε 28%. Τελικά, μέσα στη συγκεκριμένη δυναμική, η πρόταση Λιάνη μπήκε στο περιθώριο και η ζυγαριά ισορρόπησε στο 30% ύστερα και αποφασιστική παρέμβαση του ίδιου του Πρωθυπουργού Ανδρέα Παπανδρέου¹⁹.

Βεβαίως, η παραπάνω συζήτηση μόνο θλίψη μπορεί να προκαλεί σήμερα όταν το ΠΑΣΟΚ της Υπουργού Διαμαντοπούλου κατέβασε τελικά το ποσοστό αυτό το 2011 σε μόλις 4% κατά μέσο όρο.

Ο ρόλος του Ανδρέα Παπανδρέου

Το ΠΑΣΟΚ λοιπόν κλήθηκε να εκφράσει γνήσια και αυθεντικά την κοινωνική δυναμική, η οποία μάλιστα κάποιες φορές το υπερέβη. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει εδώ η στάση του ίδιου του Ανδρέα Παπανδρέου, τόσο ως Προέδρου του ΠΑΣΟΚ όσο και ως Πρωθυπουργού της χώρας μετά το 1981. Πολλές φορές αντιδρούσε ως καθηγητής και

¹⁹ Προσωπικό αρχείο Δ. Κλάδη.

άλλες φορές αντιδρούσε ως το ξεχωριστό εκείνο πολιτικό όν που σημάδεψε την πολιτική ιστορία της Ελλάδας τις πρώτες δεκαετίες της μεταπολίτευσης. Ο Ανδρέας Παπανδρέου βρισκόταν στο επίκεντρο ενός διαρκούς «διαλόγου» ανάμεσα στην πολιτική πράξη και στην κοινωνική δυναμική. Και συνήθως ισορροπούσε ανάμεσα στο επιθυμητό και στο εφικτό όπως έλεγε και ο ίδιος. Τις τελικές θέσεις του πάνω στα ειδικότερα σημεία της μεταρρύθμισης ο Ανδρέας Παπανδρέου τις διαμόρφωσε βήμα-βήμα παρακολουθώντας ακριβώς από κοντά την εξέλιξη αυτής της κοινωνικής δυναμικής. Για τον Ανδρέα Παπανδρέου, τόσο το επιθυμητό όσο και το εφικτό είχαν ως σημείο αναφοράς την κοινωνία και τη δυναμική της. Το επιθυμητό ήταν ακριβώς η κοινωνική προσμονή και το κοινωνικό αίτημα στα οποία όφειλε να ανταποκριθεί το ΠΑΣΟΚ. Το δε εφικτό ήταν η ετοιμότητα της κοινωνίας, η ωριμότητα της κοινωνίας, η αντοχή της σε προχωρημένα στοιχεία της μεταρρύθμισης. Για το λόγο δε αυτό η στάση του Ανδρέα Παπανδρέου το 1978 ήταν διαφορετική από τη στάση του το 1982. Υπήρχαν στοιχεία της μεταρρύθμισης στο πρώτο σχέδιο που επεξεργάστηκε το Εκτελεστικό Γραφείο του ΠΑΣΟΚ το 1977 που ο Ανδρέας Παπανδρέου θεωρούσε πολύ προχωρημένα για την ελληνική κοινωνία ή για τα οποία δεν ήταν ώριμη η ελληνική κοινωνία. Και όταν πίστευε ότι η ελληνική κοινωνία δεν είναι έτοιμη και ώριμη για μία αλλαγή, συνήθιζε να λέει ότι εμείς, το ΠΑΣΟΚ, δεν είμαστε ώριμοι για να πάρουμε την άλφα ή βήτα θέση. Έγραφε συγκεκριμένα ο ίδιος για κάποια τέτοια σημεία και κάποιες τέτοιες θέσεις σε σχετικό κείμενο σχολιασμού τον Ιανουάριο του 1978: «Αν δεν είμαστε ακόμη ώριμοι να πάρουμε οριστική θέση πάνω σε αυτά τα σημεία, πρέπει να αμβλύνουμε τις θέσεις μας για να μην δεσμευτούμε κατά τρόπο που δεν μας επιτρέπει υπαναχώρηση αργότερα»²⁰. Όμως, μέσα στην επόμενη τριετία η

²⁰ Προσωπικό αρχείο Δ. Κλάδη.

κοινωνική δυναμική υπήρξε τέτοια και τόση που έπεισε τον Ανδρέα Παπανδρέου ότι πλέον τα στοιχεία αυτά της μεταρρύθμισης ήταν, όχι απλώς ώριμα, αλλά και πειστικά ζητούμενα της κοινωνικής δυναμικής. Και αυτό είναι ένα πραγματικά ενδιαφέρον στοιχείο της όλης πορείας. Η μεταρρύθμιση του 1982 περιείχε και στοιχεία που ήταν πιο προχωρημένα από τα πρώτα σχέδια της μεταρρύθμισης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα: Η ισότιμη συμμετοχή διδακτικού προσωπικού και φοιτητών στις εκλογές για ανάδειξη πανεπιστημιακών οργάνων (πρυτάνεων, κοσμητόρων, προέδρων Τμημάτων), δηλαδή η συμμετοχή εκπροσώπων των φοιτητών ισάριθμων με τα μέλη του διδακτικού προσωπικού. Εδώ δεν πρόκειται για ποσοτικές σχέσεις (όπως στρεβλά αντιμετωπίστηκε στη συνέχεια μέσα από πολιτικές αλληπάλληλων αυξομειώσεων). Αντίθετα, πρόκειται για την πεμπτούσια της εφαρμογής της δημοκρατίας στο πανεπιστήμιο των ομάδων -των δύο ομάδων- που συμμετέχουν ισότιμα (με αναλογία 1:1) στην κορυφαία δημοκρατική λειτουργία του, στην εκλογή της διοίκησής του. Αυτό δεν υπήρχε στα πρώτα σχέδια του 1977 και του 1978. Αυτό ήρθε στην τελική επεξεργασία και θεωρήθηκε ότι βρίσκεται σε πλήρη στοίχιση με την κοινωνική δυναμική που στο μεταξύ αναπτύχθηκε, και με τον Ανδρέα Παπανδρέου να έχει καθοριστικό ρόλο στη λήψη της σχετικής απόφασης.

Πώς επηρέασε η κοινωνική δυναμική τις άλλες πολιτικές δυνάμεις το 1982;

Η κοινωνική δυναμική της εποχής δεν επηρέασε, όπως ήταν φυσικό, μόνο το ΠΑΣΟΚ που είχε και την ευθύνη της διακυβέρνησης της χώρας. Επηρέασε και τις άλλες πολιτικές δυνάμεις της εποχής και καθόρισε σε σημαντικό βαθμό τη στάση τους τόσο κατά τη φάση της συζήτησης και της ψήφισης του Νόμου Πλαισίου του 1982 όσο και

κατά τη φάση της υλοποίησής του στη συνέχεια. Έχει σημασία, εν προκειμένω, να αναφερθεί ότι η αναφορά σε πολιτικές δυνάμεις της εποχής δεν αφορά μόνο τη στάση των πολιτικών κομμάτων (ΠΑΣΟΚ, Νέα Δημοκρατία, ΚΚΕ και ΚΚΕ εσωτερικού), αλλά και τις κοινωνικές δυναμικές που αναπτύσσονταν στο εσωτερικό του πανεπιστημίου σε συνάρτηση με τις εν λόγω πολιτικές δυνάμεις. Μπορεί δε εντελώς σχηματικά να μιλήσει κανείς για αυξημένη επιρροή του ΚΚΕ στο χώρο των φοιτητών, του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ εσωτερικού στο χώρο των χαμηλών βαθμίδων του διδακτικού προσωπικού, και της Νέας Δημοκρατίας στο χώρο των προ του 1982 τακτικών καθηγητών.

Η στάση της δεξιάς παράταξης, δηλαδή της Νέας Δημοκρατίας, είχε δύο διαφορετικές εκφάνσεις, μια ήπια και μια οξεία. Χαρακτηριστικές των δύο αυτών διαφορετικών στάσεων-αντιδράσεων είναι οι τοποθετήσεις-δηλώσεις στη Βουλή, κατά τη συζήτηση του Νόμου Πλαισίου του 1982, δύο κορυφαίων τότε στελεχών της παράταξης, του Παναγιώτη Κανελλόπουλου και του τότε αρχηγού της Νέας Δημοκρατίας Ευάγγελου Αβέρωφ.

Ο Κανελλόπουλος, ο οποίος εξέφραζε την ήπια στάση, δήλωσε τα εξής: «Όταν δημοσιευθεί ο νόμος αυτός να σταματήσει κάθε ενέργεια, η οποία δεν έχει καμία σκοπιμότητα, αφού ο νόμος ούτως ή άλλως θα ισχύσει. Θα πρέπει λοιπόν όλοι να συμμορφωθούν με αυτόν τον νόμο και να κοιτάξουν με τι τρόπο ο νόμος αυτός, έστω με τα ελαττώματα που έχει, θα οδηγήσει σε μία νέα εποχή τη ζωή των Ανωτάτων Ιδρυμάτων της Χώρας» (Πρακτικά Βουλής 1982B: 5212).

Αντίθετα, ο Αβέρωφ εξέφραζε (ως αρχηγός άλλωστε) την οξεία στάση, δηλώνοντας τα ακόλουθα, απευθυνόμενος στην κυβέρνηση: «Σας απευθύνω μία έκκληση, είναι η μόνη

λύση, είναι εκείνη την οποία θα δώσουμε εμείς, καταργώντας αυτόν τον νόμο όταν σύντομα θα έλθουμε στην εξουσία... Αποσύρετε τον νόμο» (Πρακτικά Βουλής 1982Α: 4998).

Ο Κανελλόπουλος εξέφραζε το κομμάτι εκείνο της κοινωνικής δυναμικής το οποίο αποδεχόταν την αναγκαιότητα της μεταρρύθμισης έστω και αν πολιτικά εντασσόταν στον χώρο της Νέας Δημοκρατίας έχοντας δηλαδή ένα διαφορετικό ιδεολογικό προσανατολισμό. Αυτό το κομμάτι στήριξε στη συνέχεια τη μεταρρύθμιση στη φάση της υλοποίησης.

Ο Αβέρωφ εξέφραζε το κομμάτι εκείνο της κοινωνικής δυναμικής το οποίο αντιδρούσε στη μεταρρύθμιση (τόσο λόγω ιδεολογικοπολιτικής αντίθεσης, όσο και λόγω απώλειας της αποκλειστικής νομής της εξουσίας). Αυτό το κομμάτι πολέμησε με σφοδρότητα την υλοποίηση της μεταρρύθμισης στη συνέχεια (κυρίως με άρνηση πρυτάνεων να παραιτηθούν προκειμένου να γίνουν εκλογές με τον νέο νόμο, και με μαζικές προσφυγές των Ενώσεων Τακτικών Καθηγητών στο Συμβούλιο της Επικρατείας).

Αλλά και η αριστερά της εποχής (ΚΚΕ και ΚΚΕ εσωτερικού) επηρεάστηκε από την κοινωνική δυναμική που αναπτύχθηκε γύρω από το εγχείρημα της μεταρρύθμισης του 1982. Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, η τότε πέραν του ΠΑΣΟΚ αριστερά είχε σημαντική επιρροή τόσο στο χώρο των φοιτητών (ΚΚΕ) όσο και στις χαμηλότερες βαθμίδες του διδακτικού προσωπικού (ΚΚΕ εσωτερικού). Η εν λόγω αριστερά πρόβαλε έντονες αντιρρήσεις στην τελική φάση των συζητήσεων για τον Νόμο Πλαίσιο του 1982 όπως άλλωστε και κατά τη σχετική συζήτηση στη Βουλή. Η ιδεολογική-πολιτική βάση των αντιρρήσεων συνοψίζεται στο ότι η μεταρρύθμιση δεν ήταν αρκούντως ριζοσπαστική και «αριστερή». Οι ιδεολογικές-πολιτικές διαφωνίες της αριστεράς δεν

έμειναν μόνο στο γενικό-θεωρητικό επίπεδο, αλλά εξειδικεύονταν και σε συγκεκριμένα στοιχεία της μεταρρύθμισης του 1982. Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν εδώ οι διαφωνίες της αριστεράς για τη θεσμοθέτηση των εξαμηνιαίων μαθημάτων (με το επιχείρημα ότι έτσι διασπάται η ενότητα των προγραμμάτων σπουδών και αυξάνεται ο αριθμός των εξετάσεων), για τη θεσμοθέτηση των μεταπτυχιακών σπουδών (με το επιχείρημα ότι οι εξειδικεύσεις κατακερματίζουν την ενότητα των γνωστικών αντικειμένων) αλλά και για τη θεσμοθέτηση της Εθνικής Ακαδημίας Γραμμάτων και Επιστημών ως οργάνου ακαδημαϊκού ελέγχου του πανεπιστημίου (με το επιχείρημα ότι δεν είναι δυνατό να εισάγονται θεσμοί επιβολής ελέγχου στο εσωτερικό των πανεπιστημίων οι οποίοι εντέλει περιορίζουν την ακαδημαϊκή ελευθερία). Παρά τις διαφωνίες όμως αυτές, η αριστερά έμεινε τελικά αμήχανη, γιατί ακριβώς η αντίδρασή της δεν είχε αντιστοιχία με την κοινωνική δυναμική. Και εντέλει στήριξε τη μεταρρύθμιση στη φάση της υλοποίησης.

Συμπέρασμα

Υπήρξε λοιπόν μια κοινωνική δυναμική η οποία λειτούργησε ως μοχλός πίεσης στην τότε κυβέρνηση, αποτέλεσε την κινητήρια δύναμη για τη μεταρρύθμιση του 1982, και, στην αμέσως επόμενη φάση (τη φάση της υλοποίησης), στήριξε τη μεταρρύθμιση και συνέβαλε στο ξεπέρασμα των αντιστάσεων-αντιδράσεων.

Παράλληλα όμως, αυτή η κοινωνική δυναμική επηρέασε και τις στάσεις των άλλων πολιτικών δυνάμεων, τόσο της Νέας Δημοκρατίας όσο και των δύο κομμάτων της αριστεράς, κυρίως σε ό,τι αφορά τη φάση της υλοποίησης της μεταρρύθμισης στο εσωτερικό των πανεπιστημίων.

Πολλές φορές τίθεται το ερώτημα: Γιατί απέτυχαν οι προσπάθειες κατάρτισης ενός νόμου πλαισίου για τα πανεπιστήμια που έγιναν στο διάστημα 1974-1981; Και αναζητούνται αίτιοι και υπεύθυνοι για την αποτυχία. Ο τελευταίος Υπουργός Παιδείας της περιόδου 1974-1981 Αθανάσιος Ταλιαδούρος αναφέρει ως αιτία «την αντίδραση εναντίον οιασδήποτε προσπάθειας στην Ελλάδα για τον εκσυγχρονισμό και εκδημοκρατισμό της ανώτατης παιδείας» (Ταλιαδούρος 1983). Η επιτυχία όμως της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας του 1981-1982 δίνει την καλύτερη απάντηση στον ισχυρισμό αυτό. Μια μεταρρύθμιση πετυχαίνει όταν απαντάει σε ώριμα κοινωνικά αιτήματα, όταν στοιχίζεται με τις κοινωνικές δυναμικές (τόσο εντός όσο και εκτός θεσμού).

Ποια ήταν η σχέση της αντιμεταρρύθμισης του 2011 με το κοινωνικό συγκείμενο;

Τα αντιμεταρρυθμιστικά στοιχεία του Νόμου Διαμαντοπούλου, δηλαδή εξαφάνιση αφενός μεν της μίας ομάδας του πανεπιστημίου των ομάδων, αφετέρου δε του Τμήματος ως βασικής ακαδημαϊκής μονάδας, έγιναν αποδεκτά το 2011 τόσο από την κοινωνία υπό την ευρεία έννοια όσο και από τις εκφράσεις και προεκτάσεις της κοινωνίας μέσα στα πανεπιστήμια (κοινωνική αποδοχή εντός και εκτός θεσμού).

Υπήρξαν βέβαια σφοδρές αντιδράσεις στο εσωτερικό των πανεπιστημίων, αλλά κι από συγκεκριμένους πολιτικούς σχηματισμούς, ενάντια στον Νόμο Διαμαντοπούλου, όχι όμως για το πραγματικό διακύβευμα, όχι δηλαδή για τα πραγματικά αντιμεταρρυθμιστικά στοιχεία του νόμου. Η αντίδραση, όπως αναφέρθηκε και πιο πριν, εστίασε και περιορίστηκε στα στοιχεία εκείνα που απλώς συμπλήρωναν ή τροποποιούσαν ή προσάρμοζαν το υπάρχον μεταρρυθμιστικό πλαίσιο του 1982, δηλαδή

στη θεσμοθέτηση των Συμβουλίων ως παράλληλων οργάνων στο σύστημα της κεντρικής διοίκησης των πανεπιστημίων.

Βεβαίως, η ελληνική κοινωνία το 2011 είναι πολύ διαφορετική από την κοινωνία του 1981. Το 2011 δεν υπήρχε κοινωνική δυναμική που να καλλιεργεί προσμονές και να διατυπώνει αιτήματα. Υπήρξε, ωστόσο, όντως κοινωνική αποδοχή. Πώς διαμορφώθηκε όμως αυτή η κοινωνική αποδοχή; Ενδιαφέρον έχει να ανιχνεύσει κανείς τα βήματα που ακολουθήθηκαν το 2011. Ως πρώτο βήμα, οι κυβερνώντες κατασκευάζουν μία αρνητική εικόνα για τα ελληνικά πανεπιστήμια, μια εικόνα απαξίωσής τους, χρησιμοποιώντας αφενός μεν παραπλανητικά ψεύδη²¹, αφετέρου δε αμφιλεγόμενα εργαλεία (π.χ. διεθνείς ταξινομήσεις των πανεπιστημίων – rankings) και συνακόλουθα εξωφρενικά και εξωπραγματικά συμπεράσματα²². Ένα από τα συνήθη ψεύδη αποτελεί και η θεωρία περί των «αιώνιων φοιτητών». Στην αρχή οι κυβερνώντες δήλωναν ότι η διατήρηση των αιώνιων φοιτητών έχει οικονομικό κόστος. Όταν πλέον έγινε φανερό ότι δεν μπορούσαν να επιμένουν σε αυτό το ψεύδος, κατέφυγαν σε ένα νεότερο ψεύδος, ισχυριζόμενοι ότι οι αιώνιοι φοιτητές αλλοιώνουν τα στατιστικά στοιχεία για τον φοιτητικό πληθυσμό με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατή η ορθολογική κατανομή

²¹ Ένα χαρακτηριστικό τέτοιο ψεύδος προκειμένου να αποδειχτεί ότι στην Ελλάδα υπάρχει πληθώρα πανεπιστημίων είναι π.χ. ότι υπάρχει ένας γενικός ευρωπαϊκός κανόνας ότι πρέπει να αναλογεί ένα πανεπιστήμιο ανά 1.000.000 πληθυσμό. Μια απλή παρατήρηση της πραγματικότητας της κάθε ευρωπαϊκής χώρας αρκεί για να καταδειχτεί το ανυπόστατο του επιχειρήματος. Εντελώς ενδεικτικό παράδειγμα εν προκειμένω είναι η περίπτωση της Φινλανδίας, το σύστημα ανώτατης εκπαίδευσης της οποίας αποτελεί διαχρονικά παράδειγμα προς μίμηση για τους Έλληνες κυβερνώντες. Η Φινλανδία την εποχή εκείνη με πληθυσμό 5.200.000 κατοίκων είχε 16 Πανεπιστήμια και 27 Ιδρύματα μη-πανεπιστημιακής εκπαίδευσης (αντίστοιχα με τα ελληνικά ΤΕΙ). Τα αντίστοιχα μεγέθη για την Ελλάδα με πληθυσμό 11.300.000 κατοίκων ήταν 22 Πανεπιστήμια και 16 ΤΕΙ.

²² Για να πειστεί η κοινή γνώμη για την κακή κατάσταση των ελληνικών πανεπιστημίων χρησιμοποιείται το επιχειρήμα ότι στις διάφορες διεθνείς ταξινομήσεις κανένα ελληνικό πανεπιστήμιο δεν έχει μπορέσει να καταταγεί μέσα στα 100 πρώτα ή στα 200 πρώτα, κανένα ελληνικό πανεπιστήμιο δεν είναι σε θέση να ανταγωνιστεί πανεπιστήμια όπως το Harvard ή το MIT ή το Cambridge. Βεβαίως, κανείς δεν μπαίνει στον κόπο να σκεφτεί ότι τα 100 πρώτα πανεπιστήμια στον κόσμο αποτελούν το κορυφαίο 0,6% των πανεπιστημίων όλου του κόσμου, και θα έπρεπε συνεπώς να σκεφτεί κανείς γιατί και πώς ένα ελληνικό πανεπιστήμιο θα ήταν δυνατό να βρεθεί στο κορυφαίο 0,6% των πανεπιστημίων όλου του κόσμου.

πόρων στα πανεπιστήμια. Κι όμως κατά την εξαετία 1998-2004 οι δημόσιοι πόροι κατανέμονταν στα πανεπιστήμια από το Υπουργείο Παιδείας με βάση έναν κοινά αποδεκτό αλγόριθμο ο οποίος ουδόλως επηρεαζόταν από την ύπαρξη των «αιωνίων φοιτητών». Κι αυτό ψεύδος λοιπόν. Παράλληλα, οι κυβερνώντες προβάλλουν υπαρκτά αρνητικά στοιχεία της δημόσιας εικόνας των ελληνικών πανεπιστημίων (κυρίως ανεξέλεγκτη δράση μειοψηφιών εντός και εκτός πανεπιστημίων) ανάγοντας τα στοιχεία αυτά σε κυρίαρχα.

Ως δεύτερο βήμα, οι κυβερνώντες προσωποποιούν την ευθύνη για την κακή κατάσταση των ελληνικών πανεπιστημίων και την αποδίδουν ευθέως στους πρυτάνεις, στους πανεπιστημιακούς και κυρίως στους φοιτητές (αποποιούμενοι βεβαίως τις δικές τους ευθύνες).

Και τέλος, οι κυβερνώντες, αφού έχουν θεμελιώσει τις θεωρίες τους για την «ασθένεια», τα «αίτια» και τους «υπαίτιους», προχωρούν στο τρίτο και τελευταίο βήμα που είναι το κατ' αυτούς «φάρμακο για τη θεραπεία», το οποίο εντέλει δεν είναι άλλο από την απομόνωση του ενός από τους κατά τη θεωρία τους υπαίτιου της κρίσης, δηλαδή των φοιτητών, και την απομάκρυνσή του από το σύστημα διοίκησης και το πεδίο των αποφάσεων. Με το επιχείρημα λοιπόν ότι οι φοιτητές είναι οι κύριοι υπεύθυνοι της κρίσης, αποφασίζεται η εκθεμελίωση της συμμετοχής των φοιτητών στη διοίκηση.

Έτσι λειτούργησε το σχήμα με τα τρία βήματα μέσα στην πραγματικότητα του 2011. Και έτσι επιχειρήθηκε να καλλιεργηθεί στην κοινωνία η θεωρία περί της κρίσης και των αιτίων της και να αναπτυχθεί το αναγκαίο κλίμα αποδοχής της φαρμακευτικής θεραπευτικής αγωγής που θα ακολουθούσε. Για να λειτουργήσει όμως αποτελεσματικά

αυτό το σχήμα, δεν αρκεί η απλή καταγραφή των θεωριών των κυβερνώντων. Χρειάζονται και οι διαμεσολαβητές που θα επεξεργαστούν και θα προωθήσουν τη θεωρία των κυβερνώντων στην κοινωνία. Οι διαμεσολαβητές είναι οι άνθρωποι της πληροφόρησης μέσω των media. Η κοινωνία του 2011, σε αντίθεση με την κοινωνία του 1982, είναι πλήρως εξαρτημένη από τα media και τους διαμεσολαβητές. Οι διαμεσολαβητές διαμορφώνουν και χειραγωγούν την κοινή γνώμη το 2011. Αντίθετα, το 1982 δεν υπήρχαν διαμεσολαβητές. Οι άνθρωποι της πληροφόρησης τότε δεν διαμόρφωναν την κοινή γνώμη. Την ενημέρωναν χωρίς να επιχειρούν να την χειραγωγήσουν. Αντίθετα εξέφραζαν την κοινή γνώμη, εξέφραζαν το κλίμα που υπήρχε στην κοινωνία²³.

Η κοινωνία λοιπόν του 2011 δεν έχει δική της αυτοτελή δυναμική επί της αντιμεταρρύθμισης. Αλλά ούτε και χρειάζεται να έχει προκειμένου να διευκολυνθούν τα σχέδια των κυβερνώντων. Γιατί το μόνο που πραγματικά ενδιαφέρει το 2011, το μόνο που πραγματικά χρειάζονται οι κυβερνώντες είναι να υπάρχει κοινωνική αποδοχή, και γι' αυτό φροντίζει η πολιτική των τριών βημάτων μαζί με τους διαμεσολαβητές.

Τα κύρια επιχειρήματα κατά της φοιτητικής συμμετοχής

Αξίζει όμως να δει κανείς πιο αναλυτικά τις κύριες αιτιάσεις, τα βασικά επιχειρήματα στα οποία στηρίχθηκε η εκθεμελίωση της φοιτητικής συμμετοχής στην πανεπιστημιακή διοίκηση στην αντιμεταρρύθμιση Διαμαντοπούλου.

²³ Θα μπορούσε κανείς να θυμηθεί μερικά σπουδαία ονόματα από το χώρο της εκπαιδευτικής δημοσιογραφίας της εποχής του 1982: Μηνάς Παπάζογλου (Νέα), Μάκης Γιομπαζολιάς (Ελευθεροτυπία), Αλέκος Μάλλης (Βραδυνή), Λήδα Μοσχονά (Αυγή), Έλλη Παππά (Εθνος). Αλλά και τους νεότερους: Γιούλη Μανώλη (Ελευθερος Τύπος), Συλβάνα Ράπτη (Βήμα-Νέα), Αλίκη Μάτση (Ελευθεροτυπία), Γιάννη Σιατίστα (Εθνος), Γιώργο Λακόπουλο (Βήμα-Νέα), Μάρνο Παπαματθαίου (Βήμα) και αρκετούς άλλους.

Το πρώτο βασικό επιχείρημα αφορούσε την υπόθεση της κομματικοποίησης της φοιτητικής συμμετοχής. Σύμφωνα με το επιχείρημα αυτό, τα πολιτικά κόμματα διείσδυσαν στα πανεπιστήμια και μπορούσαν πλέον να επηρεάζουν τα πανεπιστημιακά πράγματα μέσω των συνδεδεμένων με αυτά φοιτητικών παρατάξεων και της δυνατότητάς τους να ορίζουν τους εκπροσώπους των φοιτητών στη διοίκηση (τόσο στα συλλογικά όργανα διοίκησης και λήψης αποφάσεων, όσο και στα εκλεκτορικά σώματα που εξέλεγαν τις πανεπιστημιακές αρχές).

Τα φαινόμενα της κομματικοποίησης είχαν ήδη εμφανιστεί κατά την πρώτη φάση υλοποίησης του Νόμου. Επισημάνθηκαν δε το 1989 σε σχετικό άρθρο των Κλάδη-Πανούση, δύο εκ των συντελεστών του Νόμου Πλαισίου του 1982, όπως έχει ήδη αναφερθεί (Κλάδης και Πανούσης 1989). Το πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση της δραστικής αντιμετώπισης του φαινομένου έγινε από την Οικουμενική Κυβέρνηση του 1989 με τη συμφωνία όλων των κομμάτων και συνίστατο στη θεσμοθέτηση της καθολικής συμμετοχής των φοιτητών στις σχετικές ψηφοφορίες εκλογής πρυτάνεων και προέδρων τμημάτων αντί της συμμετοχής μέσω εκπροσώπων. Πλην όμως, η σχετική νομοθετική ρύθμιση δεν πρόλαβε να κατατεθεί στη Βουλή λόγω της διάλυσης της Οικουμενικής Κυβέρνησης. Η ρύθμιση επανήλθε και έγινε νόμος του κράτους 17 χρόνια αργότερα επί υπουργίας Γιαννάκου το 2007. Και ενώ θα περίμενε κανείς να αφηθεί να δοκιμαστεί στην πράξη η ρύθμιση αυτή, ώστε να αξιολογηθεί η αποτελεσματικότητά της, έρχεται ύστερα από τέσσερα χρόνια η Διαμαντοπούλου και στερεί πλήρως από τους φοιτητές το δικαίωμα συμμετοχής στη διαδικασία εκλογής πανεπιστημιακών αρχών. Πρέπει δε να σημειωθεί εδώ, ότι η ρύθμιση της καθολικής ψηφοφορίας εφαρμόστηκε μία και μόνη φορά στην πράξη, στις πρώτες πρυτανικές

εκλογές στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου για τις οποίες δεν υπήρξε η παραμικρή αιτίαση περί κομματικοποίησης της συμμετοχής των φοιτητών.

Έχει όμως ενδιαφέρον να παρακολουθήσει κανείς τη λογική των σχετικών εξελίξεων και των επιχειρημάτων που τις συνόδευσαν ως προς τη συμμετοχή των φοιτητών στις σχετικές διαδικασίες: έρχονται τα πολιτικά κόμματα και ανακαλύπτουν το φαινόμενο της κομματικοποίησης, διαπιστώνουν δηλαδή ότι τα πανεπιστημιακά πράγματα επηρεάζονται από τα πολιτικά κόμματα (δηλαδή από τα ίδια) μέσω των φίλιων προς αυτά φοιτητικών παρατάξεων, οι οποίες και ορίζουν τους εκπροσώπους των φοιτητών στις εκλογές πανεπιστημιακών αρχών.

Πώς θα περίμενε κανείς να αντιδράσουν τα κόμματα μετά τη διαπίστωσή τους αυτή; Με δύο τρόπους: ο πλέον ευθύς, απλός και ηθικά ορθός τρόπος θα ήταν να σταματήσουν τα ίδια να καθοδηγούν τις φίλα προσκείμενες φοιτητικές παρατάξεις ως προς την άσκηση επιρροής στα πανεπιστημιακά πράγματα. Αν πάλι αυτό δεν θα τους ήταν δυνατό (το γιατί δεν ενδιαφέρει εν προκειμένω), υπήρχε ο δεύτερος τρόπος που θα ήταν να μεριμνήσουν τα ίδια να αποδυναμώσουν νομοθετικά τη δυνατότητα των φοιτητικών παρατάξεων να παρεμβαίνουν στα πανεπιστημιακά πράγματα. Αυτό θα μπορούσε να γίνει μέσω σχετικής νομοθετικής πρωτοβουλίας τους για την καθιέρωση της καθολικής συμμετοχής του συνόλου των φοιτητών στις ψηφοφορίες για την ανάδειξη πανεπιστημιακών αρχών. Αυτό όντως επιχειρήθηκε, χωρίς επιτυχία όμως για τους λόγους που εξηγήθηκαν πιο πάνω, από την Οικουμενική Κυβέρνηση το 1990. Αυτό ακριβώς έπραξε η Γιαννάκου το 2007. Μέχρι εδώ, θα έλεγε κανείς ότι τα πράγματα εξελίχθηκαν ομαλά, αν και με καθυστέρηση.

Και όμως, τέσσερα χρόνια αργότερα έρχονται τα τρία συνεργαζόμενα τότε κόμματα (ΠΑΣΟΚ, Νέα Δημοκρατία, ΛΑΟΣ), ανακαλύπτουν εκ νέου την κομματικοποίηση χωρίς προηγουμένως να αξιολογήσουν τα αποτελέσματα της ρύθμισης Γιαννάκου, και αποφασίζουν ότι για να χτυπηθεί η κομματικοποίηση (για την οποία τα ίδια είχαν την αποκλειστική ευθύνη) πρέπει να εξαφανιστεί το κανάλι μέσω του οποίου τα ίδια προωθούσαν την κομματικοποίηση, πρέπει δηλαδή να μηδενιστεί η φοιτητική εκπροσώπηση οποιασδήποτε μορφής στις εκλογές πανεπιστημιακών αρχών. Και αυτή την πολιτική τη δέχτηκε η κοινωνία εντός και εκτός πανεπιστημίου ως κάτι απολύτως λογικό και φυσικά χωρίς καμία αντίρρηση. Αυτό όμως υπήρξε αποτέλεσμα της ευφούς πολιτικής των τριών βημάτων που περιγράφηκε πιο πριν και της αποτελεσματικής δράσης των διαμεσολαβητών.

Συμπέρασμα και συνακόλουθο ερώτημα: Υπήρξε όντως κομματικοποίηση. Την ευθύνη όμως την είχαν τα ίδια τα πολιτικά κόμματα. Είναι συνεπώς δυνατό να θεωρηθεί πολιτικά, λογικά και, κυρίως, ηθικά ορθή η λύση που επελέγη;

Το δεύτερο βασικό επιχείρημα ενάντια στη φοιτητική συμμετοχή αφορούσε την υπόθεση της συναλλαγής. Σύμφωνα με το επιχείρημα αυτό, η συναλλαγή ήταν το κύριο χαρακτηριστικό της διαδικασίας εκλογής πανεπιστημιακών αρχών. Ενδιαφέρον έχει να παρακολουθήσει κανείς και εδώ τα πράγματα βήμα-βήμα. Ποιοι συναλλάσσονται εν προκειμένω; Η άποψη που κυριαρχεί είναι ότι συναλλάσσονται αυτοί που επιθυμούν να καταλάβουν μια θέση πανεπιστημιακής διοίκησης (οι καθηγητές δηλαδή των δύο ανώτερων βαθμίδων και, κατά κύριο λόγο, οι καθηγητές της πρώτης βαθμίδας) με τους φοιτητές – εκλέκτορες και κατά συνέπεια με τις φοιτητικές παρατάξεις που όριζαν τους εκπροσώπους των φοιτητών στα αντίστοιχα εκλεκτορικά σώματα και, ακόμα παραπέρα, με τα πολιτικά κόμματα που επηρεάζουν και καθοδηγούν τις φίλιες

φοιτητικές παρατάξεις. Ο παραλογισμός εν προκειμένω είναι ότι αυτό το επιχείρημα καθόρισε τις εξελίξεις στα πανεπιστημιακά πράγματα με τον Νόμο Διαμαντοπούλου το 2011, παρόλο που στο μεταξύ είχε καθιερωθεί νομοθετικά και είχε αρχίσει να εφαρμόζεται η καθολική συμμετοχή των φοιτητών στις σχετικές ψηφοφορίες, με την οποία μηδενίζεται απολύτως η δυνατότητα των φοιτητικών παρατάξεων να παρεμβαίνουν στην όλη διαδικασία μέσω ορισμού των φοιτητών-εκλεκτόρων. Έστω όμως ότι ξεπερνάει κανείς αυτά τα παράλογα στοιχεία της ανάλυσης και επιχειρεί να παρακολουθήσει τα «παλιά» επιχειρήματα. Υποστηρίζεται λοιπόν ότι μέσα από τη συναλλαγή οι εκπρόσωποι των φοιτητών εκμαυλίζονται, οι φοιτητικές παρατάξεις εκμαυλίζονται. Όμως, ποιος εκμαυλίζει ποιον; Ποιος χειραγωγεί ποιον; Ποιος δελεάζει ποιον; Ποιος εκβιάζει ποιον; Ποιος απειλεί ποιον; Ποιος τρομοκρατεί ποιον; Οι εκπρόσωποι των φοιτητών και οι φοιτητικές παρατάξεις εκμαυλίζουν, χειραγωγούν, δελεάζουν, εκβιάζουν, απειλούν, τρομοκρατούν αθώους και ανύποπτους καθηγητές; Ή μήπως συμβαίνει το αντίθετο;

Συμπέρασμα και συνακόλουθο ερώτημα: Υπήρξε όντως συναλλαγή. Και ποια ήταν η θεραπεία; Η εξαφάνιση των φοιτητών από το προσκήνιο. Δηλαδή η εξαφάνιση του ενός εκ των συναλλασσομένων, και μάλιστα του πλέον αδύναμου. Ο ισχυρός συναλλασσόμενος (καθηγητές) ουδόλως εθίγη. Διατήρησε τη δυνατότητα να συναλλάσσεται πλέον με άλλα υποκείμενα συναλλαγής. Κι έτσι τώρα πια οι υποψήφιοι πρυτάνεις δεν χρειάζεται να συναλλάσσονται με τους εκπροσώπους των φοιτητών και τις φοιτητικές παρατάξεις. Θα μπορούν να εκμαυλίζουν, χειραγωγούν, δελεάζουν, εκβιάζουν, απειλούν, τρομοκρατούν τα πλέον αδύναμα μέλη του νέου εκλεκτορικού σώματος, δηλαδή τις χαμηλότερες βαθμίδες του διδακτικού προσωπικού.

Αντί επιλόγου

Στο παρόν άρθρο επιχειρήθηκε μια σφαιρική και ολιστική αποτύπωση της εξέλιξης των πραγμάτων στην ελληνική ανώτατη εκπαίδευση κατά την περίοδο 1974-2014. Η έμφαση δόθηκε στη σύνδεση της πολιτικής ανώτατης εκπαίδευσης που ασκήθηκε όλα αυτά τα χρόνια με τις κοινωνικές δυναμικές που αναπτύσσονταν τόσο εντός θεσμού (μέσα δηλαδή στο πανεπιστήμιο) όσο και εκτός θεσμού (στην κοινωνία δηλαδή υπό την ευρεία έννοια). Η ανάγκη κάλυψης ολόκληρου του φάσματος των «πεπραγμένων» αυτών των 40 χρόνων δεν άφησε περιθώρια για αναλύσεις του κάθε «συμβάντος» σε βάθος. Αν κανείς ήθελε να αναζητήσει ένα γενικό συμπέρασμα από το παρόν άρθρο, θα μπορούσε να κάνει την ακόλουθη σκέψη: Μία μεταρρύθμιση πετυχαίνει όταν απαντάει σε ώριμα κοινωνικά αιτήματα, όταν στοιχίζεται με τις κοινωνικές δυναμικές (τόσο εντός όσο και εκτός θεσμού). Το ερώτημα είναι κατά πόσο μία μεταρρύθμιση που έχει χτιστεί με τέτοιους όρους μπορεί να ακυρωθεί, έστω και ύστερα από πολλά χρόνια, από μια αντιμεταρρύθμιση που στηρίζεται απλά και μόνο στην κοινωνική αποδοχή (ελλείπει νέας κοινωνικής δυναμικής). Αυτό το ερώτημα δεν έχει ακόμα απαντηθεί τελεσίδικα στην Ελλάδα.

Βιβλιογραφία

Bologna Process. 2001. Ανακοινωθέν των αρμόδιων για την ανώτατη εκπαίδευση Υπουργών στο πλαίσιο της Διαδικασίας της Μπολώνιας στη Σύνοδο της Πράγας (Prague Communiqué), 2001.

Bologna Process. 2003. Ανακοινωθέν των αρμόδιων για την ανώτατη εκπαίδευση Υπουργών στο πλαίσιο της Διαδικασίας της Μπολώνιας στη Σύνοδο του Βερολίνου (Berlin Communiqué), 2003.

Bologna Process. 2009. Ανακοινωθέν των αρμόδιων για την ανώτατη εκπαίδευση Υπουργών στο πλαίσιο της Διαδικασίας της Μπολώνιας στη Σύνοδο της Λουβέν (Leuven Communiqué), 2009.

Bologna Process. 2010. Διακήρυξη των αρμόδιων για την ανώτατη εκπαίδευση Υπουργών στο πλαίσιο της Διαδικασίας της Μπολώνιας στη Σύνοδο Βουδαπέστης-Βιέννης (Budapest-Vienna Declaration), 2010.

Council of Europe. 2006. Academic Freedom and University Autonomy. Report of the Committee on Culture, Science and Education to the Parliamentary Assembly. Strasbourg, 2.6.2006.

Council of Europe. 2007. Public responsibility of higher education and research. Recommendation of the Committee of Ministers of Council of Europe. Strasbourg, 16.5.2007.

Kladis, Dionyssi. 2006. «The Social Dimension of the Bologna Process: Principles and Concepts». Bologna Handbook, Supplement I. September 2006. Editors EUA and RAABE Academic Publishers.

Kladis, Dionyssi. 2011. «Democracy vs. Efficiency in Higher Education Governance» in Leadership and Governance in Higher Education Handbook, Volume I, March 2011, Editors CoE, IAU and RAABE Academic Publishers.

Ponten, Annika. 2007. «Is the Bologna Process for everyone? The Social Dimension – A Key Issue for the Future of the European Higher Education Area». Bologna Handbook, Supplement VI. December 2007. Editors EUA and RAABE Academic Publishers.

Weber, Luc and Bergan, Sjur (eds.) 2005. The Public Responsibility for Higher Education and Research. Council of Europe Higher Education Series No. 2. Strasbourg, 2005.

Κλάδης, Διονύσης και Πανούσης, Γιάννης. 1984. «Ο Νόμος Πλαίσιο για τα Πανεπιστήμια», πρώτη έκδοση. Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα, Μάιος 1984.

Κλάδης, Διονύσης και Πανούσης, Γιάννης. 1989. Άρθρο στην Εφημερίδα ΒΗΜΑ, 17.9.1989.

ΠΑΣΟΚ. 1978. Θέσεις του ΠΑΣΟΚ για τα ΑΕΙ. Αθήνα, 1978.

Πρακτικά Βουλής. 1982Α. Συνεδρίαση ΡΚΑ, 23.6.1982.

Πρακτικά Βουλής. 1982Β. Συνεδρίαση ΡΚΔ, 28.6.1982.

Πρακτικά Βουλής. 2011. Συνεδρίαση ΡΣΤ, 24.8.2011.

Ταλιαδούρος, Αθανάσιος. 1977. Οργάνωση και λειτουργία των ΑΕΙ – Σχέδιον του Νόμου Πλαισίου. Αθήνα, 1977.

Ταλιαδούρος, Αθανάσιος. 1983. Η μεταρρύθμιση στην Ανώτατη Εκπαίδευση 1974-1982. Αθήνα, 1983.

ΥΠΕΠΘ. 1983. Ο νόμος 1268/82 για τη δομή και τη λειτουργία των ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων. Αθήνα, 1983.